

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra bohemistiky

Vývoj názvosloví odívání šlechty v češtině

The development of nomenclature for nobles clothing in the Czech
language

Diplomová práce

Bc. Pavla Vojtová

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a že jsem uvedla všechny
užité zdroje a literaturu.

V Olomouci dne _____

_____

Bc. Pavla Vojtová

Děkuji panu doc. Mgr. Miroslavu Vepřkovi, Ph.D. za vedení této diplomové práce, výbornou přípravu i zprostředkování zdrojů v době, kdy byly takřka nedosažitelné. Rovněž děkuji celému sboru katedry bohemistiky za nedocenitelně lidský přístup.

Obsah

1. Úvod	6
2. Etymologické slovníky	9
2.1 Český etymologický slovník	9
2.2 Etymologický slovník jazyka českého	10
2.3 Etymologický slovník jazyka staroslověnského	11
3. Období zájmu z hlediska dějin odívání	12
3.1 Raný středověk	13
3.2 Vrcholný středověk	15
3.3 Pozdní středověk	18
4. Šlechta	20
4.1 Šlechtic a rytíř	23
5. Analýza	24
5.1 Čechel, čechl, čechlík	25
5.2 Čalún, šalún, šalund	27
5.3 Čepec, čepicě	28
5.4 Dalmatika	30
5.5 Facún, fačín, vacún	32
5.6 Fafrnoch, famfrnoch	33
5.7 Hácě, hacě, hace	35
5.8 Hazuka, kazuka	37
5.9 Chomút	39
5.10 Kabát	40
5.11 Kalihoty, kalioty, galioty	42
5.12 Kápě, kopicě, kapuce	44

5.13 Karnáč, karnáček.....	46
5.14 Kasanka, kasaňka, kasaňa.....	47
5.15 Košule	48
5.16 Krzno.....	50
5.17 Kukla, kuklicě, kuklička, kuklík	52
5.18 Kuršit.....	54
5.19 Nábedrně	55
5.20 Nohavicě	57
5.21 Ocas (vlečka)	59
5.22 Onucě.....	60
5.23 Pachy, páchy	61
5.24 Prusplech, prsplech.....	62
5.25 Patnoch, patnochy	63
5.26 Prošivanicě.....	64
5.27 Rúcha, šlojieř.....	66
5.28 Spalnieř	69
5.29 Suknicě.....	71
5.30 Šuba, čuba.....	73
5.31 Varkoč, vafnrock, vaffenklejd	74
6. Závěr.....	75
7. Resumé.....	77
8. Anotace	79
9. Seznam užitě literatury	80
10. Přílohy	85

1. Úvod

Oděv se stal základem každé lidské společnosti, a ačkoliv cílové lexémy této diplomové práce prakticky nezasahují do moderní společnosti, je přínosné poznat, co daná slova označovala, jak se vyvíjela, jak se do našeho jazyka vůbec dostala a jak v něm rezonují dodnes. Proto práce bude zahrnovat i odkazy na archeologické práce, etnografii, primárně samozřejmě na lingvistické změny vzniklé přejímáním z cizích jazyků či vývojem slova v rámci několika století.

Práce bude taktéž přínosná pro historiky i historické laiky, kteří se v rámci svých koníčků mohou potýkat s neznalostí oděvní terminologie doby, na kterou se zaměřují. Práce by proto měla postihovat celou škálu oděvních názvů české šlechty od doby, kdy se šlechtický oděv natolik nelišil od obyčejného oblečení, až po konec středověku, kdy si naopak pompéznost šlechtického oděvu přisvojoval i nižší stav měšťanský.

Součástí odborného výkladu jednotlivých pojmenování jsou mimo lingvistických i historické, archeologické a národopisné exkurzy, které pomohou lépe pochopit motivaci pojmenování a jeho mimojazykové přesahy v čase i prostoru.

Analýza nomenklatury středověkého šlechtického odívání přispěje k popisu jednoho historického okruhu slovní zásoby, ale napomůže i k rozšíření znalostí o dějinách a strukturaci daného tématu. Zdánlivé omezení tématu na oblečení urozeného lidu naopak rozšiřuje pohled na tematiku, kterého by u oblečení běžného člověka nebylo ve zkoumané době možno dosáhnout. Právě odívání šlechty podléhalo změnám nejvíce, odráželo politické dění a rozšiřovalo názvosloví o (často zkomolené, ale počestěné) přejaté výrazy z cizích jazyků.

V desátém století se oděv šlechtice téměř nelišil od oděvu prostého poddaného, rozdíl byl hlavně ve zdobnosti a kvalitě látek. Ve třináctém století se velmi proměňovala praktičtější stránka šlechtického rodu, tedy rytířská. V době křížových výprav se proměňovala podoba kusů zbroje, které přinášely výpravy vyrazivší ze západní Evropy. Z válečných destinací byly naopak přinášeny do Čech i Evropy orientálnější materiály i styly spolu s pragmatickými řešeními identifikace, odrážejícími se ve vzniku a vývoji heraldiky, případně řešení nepříznivého prostředí (viz heslo *fafrnoch*). Ve třináctém století byla rovněž rozšířena technologie vodního

kola, jehož ovládnutí mimo jiné usnadnilo produkci česaných látek, ty se staly levnějšími a oděvy upnutějšími, neboť pokles ceny umožnil přesněji střižený oděv, jehož střih se už nesestával z různých úhelníků, ale ve střihu i v oděvu nacházíme křivky vykoupené větším odpadem látky, který si zatím stále mohla dovolit jen ta nejvyšší šlechta.

Větší vypasovanost oděvů se v českých zemích objevuje až ve století 14. a to zejména vlivem Lucemburků. Karel IV. si ze svého pobytu na francouzském dvoře přinesl zvyk nosit krátká, upnutá roucha, za která ho kritizoval i samotný papež. Módní ikonou se stává i císařova první žena, Blanka z Valois, jejíž krásný francouzský oděv neopomněl při jejím prvním příjezdu do Prahy okomentovat snad žádný kronikář.

Sledování vývoje jednotlivých lexémů v čase napomůže nejen chápání přirozeného vývoje jazyka, ale bude odrážet i vývoj společnosti, např. mezikulturní vztahy, prohlubování propasti mezi poddanými a šlechtou, ale i novověké proměny lexikálních významů, jejichž původní význam může být, a z pravidla je, z pohledu moderního mluvčího zastřen, i přestože některé názvy jsou dodnes používány. Proto bude v diplomové práci prováděna rekonstrukce sémantického i formálního vývoje zkoumaných lexémů se snahou o identifikaci jazykových i mimojazykových vlivů na proměnu konotační složky, ale i samotného denotátu.

Sběr lexikálního materiálu bude primárně prováděn excerpcí ze staročeských slovníků, ať už tištěných, či převedených do elektronické podoby na tzv. vokabuláři webovém. Vybraný jazykový materiál bude dále konzultován s internetovými slovníky Ústavu pro jazyk český AV ČR, jmenovitě Slovníkem spisovného jazyka českého (dále jen SSJČ) a Slovníkem nářečí českého jazyka (dále jen SNČJ). Nářeční termíny budou dále konzultovány s Českým jazykovým atlasem (dále jen ČJA). Dalším velmi cenným zdrojem je nově spuštěný Digitální portál staroslověnštiny, který nabízí elektronickou verzi Slovníku jazyka staroslověnského (SJS), či Slovník nejstarších staroslověnských památek (SNSP), do kterých bude nahlíženo při sledování přímého etymologického vývoje.

Skromným sekundárním cílem této diplomové práce je to, aby mohla sloužit jako jednoduchý slovníček pro historické nadšence, kteří tápou v terminologii, nebo si ji

chtějí opravit, např. mezi tzv. reenactory¹ dnes koluje spousta termínů, které nejsou doložené, ale na první poslech *znějí starodávně*, takže se bez kritiky masově přijímají jako historicky akurátní. V komunitě již sice funguje několik erudovaných členů, kteří se tyto mýlky snaží srovnávat, zpravidla se však jedná o nevyslyšené výkřiky na soukromých konferencích a tak si širší společnost reenactorů v poklidu šíří své historizující novotvary. V rámci slovníkového potenciálu proto do teoretické části práce zařazujeme i krátké pojednání o slovnících a pro snadnější hledání samotné praktické (slovníkové) části pak zachováváme abecední řazení, ač se nabízela i technika hnízdování.

---

¹ Lidé zabývající se tzv. reenactementem, tedy historickou rekonstrukcí událostí, především pak bitev.

2. Etymologické slovníky

2.1 Český etymologický slovník

Jiří Rejzek

Slovník je určen pro širší veřejnost, Rejzek v předmluvě připouští, že z jazykovědných disciplín je právě etymologie pro laika tou nejzajímavější, a svým slovníkem se snaží zájem veřejnosti uspokojit. Slovník je proto svým obsahem širší, nesoustředí se specificky na nějaké tematické odvětví, ale snaží se postihnout slovní zásobu průměrného českého mluvčího.² Protože ví, že s jeho slovníkem budou pracovat laikové, hned za předmluvu řadí stručný přehled vývoje jazyků, a to včetně hláskových změn, jejichž vlivem došlo k rozpadu praslovanštiny na jednotlivé slovanské jazyky. Výklad samozřejmě směřuje přes starou češtinu až k současné češtině. Sama slovníková část je řazena abecedně a základní slovníková hesla jsou rozšířena o přímé deriváty. Pokud by se mohlo stát, že by nebylo slovo odvozené pro soudobého laika přirozeně etymologicky průhledné, mají obě slova své vlastní heslo (např. *vést* a *vůdce*). Heslo dále uvádí, je-li slovo přejaté či původu domácího, jeho obdoby ve slovanských i dalších relevantních jazycích, případně, je-li slovo domácího původu, jeho podobu ve staré češtině, praslovanštině (často jen rekonstruované). Často se dostává až k indoevropskému rekonstruovanému základu, během celého procesu ale hojně odkazuje na další hesla ve slovníku, která mají stejný slovtvorný (pra)základ.

---

² Rejzek, 2012: str. 7.

2.2 Etymologický slovník jazyka českého

Václav Machek

Etymologický slovník jazyka českého je prakticky druhým re-editovaným vydáním *Etymologického slovníku jazyka českého a slovenského*, který prakticky suploval neexistenci etymologického slovníku pro jazyk slovenský. Druhé vydání pojednává již pouze o jazyce českém, vypouští tedy čistě slovenské lexémy, česká slovní zásoba byla naopak rozšířena, případně opravena o nové poznatky. Kromě spisovné češtiny se Machek snažil zachytit i slova nářeční, pracuje ale jen se slovy dobře doložitelnými. Slovník také věnuje značnou pozornost slovům s expresivním zatížením, naopak zcela upouští od novodobých jazykových výpůjček.³ Výjimečným přínosem pro tuto diplomovou práci je pak široký výběr historismů, které se spíše dochovaly v nějaké nářeční variantě (např. *hace*).

Lemmata se snaží Machek rozebírat jak po významové, tak tvarové stránce. Tvarovou rekonstrukci vede z praslovanského slova, z jehož kořene rozvíjí slovní rodinu. Snaží se nehledat jen etymologické kořeny, ale uchyluje se k rekonstrukcím celého slova a to až do podoby indoevropské.

---

³ Machek, 2010: str. 7.

2.3 Etymologický slovník jazyka staroslověnského

Red. E. Havlová, A. Erhart a I. Janyšková

Etymologický slovník jazyka staroslověnského je prvním etymologickým slovníkem staroslověnštiny. Vycházel téměř třicet let v jednotlivých sešitech, ale s kontinuálním číslováním stránek, a pracovala na něm celá skupina odborníků z Etymologického oddělení Ústavu pro jazyk český. Jde o velmi detailní práci, ve které je rozebírána prakticky celá slovní zásoba dochovaná ve staroslověnštině (materiálově vychází ze čtyřsvazkového Slovníku jazyka staroslověnského). Pyšní se „všestrannou etymologickou analýzou“⁴, rekonstrukcí slov motivujících, původní sémantikou lexika a ač provádí vlastní etymologickou analýzu, shrnuje následně i bádání dalších etymologů, i v případě, že se v závěru neshodují, čímž podává i široký přehled předchozího bádání.

Po vzoru *Slovníku jazyka staroslověnského* se snaží být přístupný i cizojazyčnému čtenáři moderní doby. Upouští proto od latinských či ruských překladů lemmat, význam uvádí v češtině, v němčině a angličtině. Navíc nenutí všechny etymology znát cyrilskou abecedu a hesla uvádí ve standardizovaném latinském přepisu.

---

⁴ Ústav pro jazyk český, Etymologický slovník jazyka staroslověnského, dostupné on-line: <https://ujc.avcr.cz/o-ustavu/oddeleni/etymologicke-oddeleni/etymologicky-slovník-jazyka-staroslovenskeho.html>

3. Období zájmu z hlediska dějin odívání

Diplomová práce se zajímá o názvosloví středověkého oděvnictví v českých zemích a v českém jazyce. Čerpá proto hlavně z textů ze 14. a 15. století. Z této doby máme maximum dochovaných staročesky psaných památek. Před 13. stoletím se o psané (staro)češtině nedá takřka mluvit, samotné 13. stol nabízí materiálu jen pomálu, je však bráno jako podpůrný a cenný materiál pro rekonstrukci vývoje. Stejně tak je v některých případech přihlíženo i k mladším podobám češtiny, stejně tak jako modernějším obdobím popisovaného objektu

Taktéž jsou brány v potaz i případné podoby zkoumaného lexému v praslovanštině, je-li jeho rekonstrukce možná. Etymologický slovník jazyka staroslověnského je pak nejaktuálnějším etymologickým slovníkem, dá se tedy od něj očekávat největší přesnost určení původu zkoumaného slova, je-li ovšem daný lexém ve staroslověně doložený.

3.1 Raný středověk

Páté až jedenácté století, jak se raný středověk ohraničuje, není pro tuto diplomovou práci příliš bohatým zdrojem materiálu. Na jedné straně je prakticky neexistující jazykový materiál, který lze jen částečně čerpat ze staroslověnských památek a posloužil vlastně jen jako reference k dochovaným staročeským názvům, k překlenutí období bez dochovaných písemných památek mohou napomoci lexikální rekonstrukce, v rámci názvosloví odívání nás mohou zajímat jen hláskové alternace k případnému rozluštění etymologického původu slova, nelze se opírat o domněnky, že by se v nezaznamenaných několika stoletích na českém území nějaká část oděvu naprosto přejmenovala či vznikl a zanikl celý lexém, natož spolu s pojmenovávanou realíí, pokud k takovým výkyvům nedocházelo i v sousedních, lépe zdokumentovaných zemích.

Oděv v raném středověku byl dlouho inspirován východořímskou říší, Kybalová specificky mluví o „fenoménu byzantského oděvního stylu,“⁵ který se proměňuje z aranžování prostého pruhu látky a dostává členitou strukturu. Vznikají ženské a mužské *košule* (všeobecně nazývané tunikami), nohavice, kalhoty, punčochy, pláště se stávají intrikovanějšími, přísně střežené tajemství výroby hedvábí je odhaleno, vzácné látky se do Evropy importují častěji, vše se bohatě lemuje.⁶ Lemování ztrácí svou primárně praktickou funkci zpevnění krajů látky, kterážto funkce je doplněna funkcí zdobnou, kdy se lemují skutečné okraje oděvů. Středověk se lemů ujímá originálně a začíná s ozdobnými lemy pracovat jako s uměleckým členícím prvkem, kdy lze najít lemy i na místech, kde jsou konstrukčně nelogické, ale kde naopak podtrhují či vytvářejí dobový ideál postavy a vizuálně upravují lidské proporce. Nastávají pak situace, kdy se z dobových kreseb nedá přesně určit, zda se jedná o jednotný kus oděvu, či zda dotyčný oblekl např. krátký *kabát* přes *košuli*. Takové nadbytečné lemování pak není výhradou vyšších vrstev, jak tomu bylo v antice, ve středověku lze mluvit o dobovém úzu, kdy postavení jednotlivce odlišuje až míra zdobnosti či vzácnost užitých lemovacích materiálů.

---

⁵ Kybalová, 2001: str.18.

⁶ Kybalová, 2001: str. 20-30.

Přes zdánlivě překotný vývoj odívání v samotné Byzanci, v Evropě jsou změny přijímány postupně. Hlavním rozdílem mezi oděvem urozeného a prostého člověka je materiál a zdobnost, v některých případech lze mluvit o počátku tzv. oděvních pořádků, které vydával panovník či církev a které např. zakazovaly nižším vrstvám užívání některých materiálů. Prvními takovými oděvními pořádky jsou už výnosy Karla Velikého, kdy např. přisuzuje kožešiny z rysa, popelky (veverka), sobola, kuny a hranostaje pouze šlechtě, ač sám nejraději oblékal kožešinu domácích ovcí.⁷ Lze samozřejmě předpokládat, že nový styl oděvu, tj. šitý, přijala nejdříve šlechta a chudina ho postupně začala napodobovat. Oděv všeobecně nebyl moc složitý, střih tvořily primárně obdélníky a trojúhelníky,⁸ jakákoliv látka byla vcelku drahou komoditou.

V neposlední řadě musíme postavit raný středověk na okraj zájmu této diplomové práce i z toho důvodu, že existence šlechty jako takové před rokem 1000 je historicky sporná, lze mluvit spíše o silných či privilegovaných jedincích,⁹ což by zbytečně zkomplikovalo definice v rámci této práce.

---

⁷ Kybalová, 2001: str. 31-32.

⁸ Viz Příloha č. 1 – Dalmatika a Příloha č. 4 – Košule.

⁹ Viz kapitola 4. Šlechta.

3.2 Vrcholný středověk

Vrcholný středověk trvající od 12. do poloviny 14. století je z českého jazykového hlediska už celkem dobře zachycen jak v podobě staročeských překladů literatury, kdy na úkor pravdivosti či přesnosti může být překlad lokalizován pro snazší pochopení českému čtenáři, tak v podobě děl původních. Lexikální materiál zachycuje samozřejmě i starší reálie, občas se může z uměleckých důvodů stylizovat do starší podoby. (Staro)česká literatura navazuje na předchozí místní literární tradici, a to literatury latinské, německé, opomíjené hebrejské a samozřejmě staroslověnské. Projevuje se takřka monumentálně, ucelenými překlady evangelií a žalmů, vlastními epickými básněmi, duchovní lyrikou.¹⁰ Rozhodně nejde o díla primitivní literatury, staročeská literatura se inspiruje v cizojazyčných dílech a vcelku rychle se dostává na jejich úroveň. Česká próza se dostává na vysokou úroveň za vlády Lucemburků, kdy je český jazyk silně podporován i tím, že proniká i do administrativní práce či naukových oborů. V českém jazyku vznikají díla historická, právníká, přírodovědecká i teologická.¹¹

V módě se odrážely silné vlivy západoevropských států, umocnění postavení vladařů, šlechtická privilegia i rozvoj rytířství. Vznikající velká středověká města daly vzniknout i pestrobarevnému společenskému prostředí, do kterého šlechtic potřeboval zapadnout. Ideál kurtoazní lásky, který je silně konstituován v literatuře, pozvedá i postavení urozené ženy, která je náhle více viditelná i v umění. Ženy se stávají nositelkami módy, francouzský styl odívání, který bude s malými přestávkami vzorem prakticky až do současnosti, přináší na český dvůr Blanka z Valois, nikoliv Karel IV či Jan Lucemburský, kteří ve Francii strávili své dětství. Rytířské turnaje se pak stávají nejen přehlídkou rytířských dovedností, ale i přehlídkou módní.

Movití měšťané se v době vrcholného středověku začínají snažit o setření rozdílu mezi jimi a šlechtou, oblékají se stejně či dokonce více honosněji než samotní šlechtici, mnohdy si díky svým ziskům mohou dovolit lepší látky či krejčí, než kdejaký chudší šlechtic či rytíř. Často jsou s tímto děním připomínány oděvní pořádky, které diktují měšťanům, co nesmějí oblékat a které od 13. století nabývají velké popularity ve

---

¹⁰ Lehár, 2008: str. 11 a 53-56.

¹¹ Lehár, 2008: str.79.

Španělsku a Francii. Na českém území o žádných takových vyhláškách doklady nemáme, výjimku tvoří snad jen občasná napomenutí příslušníků kléru, kteří se k módní horečce rovněž připojovali. V literární a malířské tvorbě ale můžeme nacházet určité využívání módy jako prostředku zařazení postavy ke společenskému postavení.¹² Na českém území ale zle mluvit o dobrovolném stavovském oděvu, kdy se např. poutníci označovali odznáčky, posbíranými na svých poutích. Taková tradice vzniká v spojení se svatým Jakubem a místem jeho pohřbení – katedrálou v Santiagu de Compostela.¹³ Výrazněji je pak vnímán stavovský oděv v církevní komunitě, kde je přítomná snaha dávat viditelně najevo dobrovolnou cestu chudoby. Stejně jako mohla církev nakazovat svým přímým příslušníkům určitý oděv, konaly tak i evropské univerzity. Respektive čtvrtý lateránský koncil na počátku 13. století stanovuje pro profesory a mistry univerzitní talár a diktuje jeho barvy či ozdoby podle jednotlivých nauk. Tentýž koncil pak přikazuje, aby se židé označovali žlutou barvou alespoň některé viditelné součásti oděvu. Toto diskriminační nařízení je později rozšířeno o povinné nošení výrazně protažených klobouků. Židovským ženám je pak nakázáno, aby nosily závoje.¹⁴

Překotný nárůst bohatství měšťanské vrstvy je spojen s rozšířením a zlepšením kvality řemesel, zakládáním cechů apod. Malá technologická revoluce se ve 13. století dotýká zejména textilních a oděvních řemesel, kvalita, ale i dostupnost látek stoupá, české země zažívají nárůst importu, narůstá i export, provozovaný celoevropsky zejména kupci norimberskými a řezenskými, ti obchodují hlavně s vlněným sukmem. Obchodníci z Benátek, Pisy a Janova uspokojují evropskou poptávku po hedvábných látkách z Byzance a Číny.¹⁵

S narůstajícím množstvím látek se mění střih oděvů – již není takovým prohřeškem proti vlastní peněženke s látkou trochu plýtvat, střih oděvu tedy přestávají tvořit nudné obdélníky a trojúhelníky, které těžko přiléhají k tělu. Oděv začíná tělesné proporce podtrhovat, někdy je šitý přímo na míru. Každopádně vzniká oděv projmutý,

---

¹² Viz např. článek zabývající se červenou barvou spojovanou s popravčím: Bláhová, 2017.

¹³ Kybalová, 2001: str. 118.

¹⁴ Kybalová, 2001: str. 120-121.

¹⁵ Kybalová, 2001: str. 77-79.

se záložkami, prostřihy. Vzniká potřeba šněrování¹⁶ či knoflíků, které se v době vrcholného středověku těší velké oblibě, a kromě funkční mají i dekorativní význam. Nejde jen o ozdobné kovové *gombíky*, i přiléhavá vlněná *suknicě* může být na hrudním zapínání a rukávech bohatě pošita malými látkovými knoflíčky v prakticky nepřetržité linii.

---

¹⁶ Doloženo i pro 12. století.

3.3 Pozdní středověk

Období pozdního středověku je silně poznamenáno katastrofami nadnárodních rozměrů. Započíná morovou epidemií zvanou Černá smrt, provází tzv. stoletou válku mezi Francií a Anglií, Evropou zmítají selská povstání, v Čechách bouří husitské hnutí. Období úrody se mění v pravý opak.

Český jazyk je ale v rozkvětu, v druhé polovině 14. století usiluje Bartoloměj z Chlumce, známý jako Klaret, o sepsání (veršovaných) latinsko-českých slovníků, které do jisté míry ustalují českou vědeckou terminologii.¹⁷ Tato a podobná činnost souvisí i se snahou vytvoření normy českého jazyka a její následnou kodifikací, kteroužto činnost máme nejvíce spojenou s dílem mistra Jana Husa a jeho pravopisnou reformou popsanou v díle *Orthographia Bohemica*.

Zatímco čeština vzkvétá a nabízí dostatek materiálů i k zachycení oděvní terminologie, oděvnictví samotné je v českých zemích na úpadku z ekonomických a později i společenských důvodů. Propast mezi bohatými a chudými se zprvu velmi prohlabuje, zejména v evropských městech spojených s módou jsou zaváděné hojné oděvní pořádky, jejich nedodržování se trestá většinou pokutami. Inspiraci v oděvním pořádku můžeme vidět v nařízení arcibiskupa Arnošta z Pardubic, kterému se nepozdává módní oděv na členech kléru,¹⁸ či usnesení pražského provinciálního koncilu z roku 1349, které zakazuje duchovnímu lidu nosit módní barevně členité nohavice.¹⁹ Dobrovolně se svým odíváním vyčleňují v módě vdovy, které na znamení svého stavu oblékají tmavé barvy a těsněji zavinují hlavu do bílých závojų či šátků, čímž se podobají řeholnicím. Nečiní tak ale všechny vdovy.

Oděv více než dříve pracuje s kontrasty barev, spojuje se zejména červená s modrou a zelená se žlutou, a to nejen v kombinaci celého oděvu, ale barevně se dělí i jednotlivé části oděvu, které se dělí půlením či šachovnicově. Takový jev je i v češtině označován za *mipartí*²⁰.

---

¹⁷ Lehár, 2008: str. 89-90.

¹⁸ Kybalová, 2001: str. 129.

¹⁹ Kybalová, 2001: str. 173.

²⁰ Kybalová, 2001: str. 132. Ve slovnících staré češtiny však nedohledáno.

Ve čtrnáctém století lze sledovat módní vlnu inspirovanou v Čechách, dochovávají se záznamy o „behemse kogeln“ (českých kuklách) či pro Evropu výjimečných krátkých vatových kabátčích pro obě pohlaví, které se měly v Praze šít konfekčně.²¹ Vzestup myšlenek církevní reformace a husitská revoluce vrací módu v Čechách o několik století nazpět. Deklarovaný asketismus se nejvíce odrážel právě na oděvu. Husité zavrhnou dlouhé vlečky, kožešinové podšívky, ozdoby šatů i přílišnou barevnost látek. Jejich idea oděvu spočívá v suknicích pro ženy i muže, jak tomu bylo v raném středověku. Ženská suknicě musela být i úměrně rozšířená, nikoliv módně upnutá. Pokrývkou hlavy pak byla ideálně tradiční kukla či kápě, pro ženy rouška. Historie ale ukazuje, že šlo částečně o zbožná přání husitů, která nebyla nutně dodržována ani mezi husity, kde se parádivost jen posouvá poněkud jiným směrem. Např. barevnost látek se na první pohled může zdát omezena, ale tmavé barvy, do kterých se odívali, byly dozajista považovány za módní. I v husitském pojetí módy mělo panovat jakési kastovní rozdělení, kdy husité všeobecně měli oblékat oděv „pocitivý“, přísní táborové oděv prostý.²²

Po husitských válkách navrací se bujnost i barevnost oděvů v plné míře, což dokládají lamentace dobových mravokárců, např. Petr Chelčický ve své Postile kritizuje dvoubarevnost mužských²³ nohavic, specificky že nosí jednu nohavici červenou a druhou zelenou.

---

²¹ Kybalová, 2001: str. 144.

²² Winter, 1894: str. 50.

²³ Winter, 1894: str. 33.

4. Šlechta

Definovat šlechtu je pro tuto diplomovou práci důležité, ale nesnadné. Naopak, jak podotýká Le Goff, se stále se rozšiřujícími znalostmi a (zejména technickými) možnostmi je definování šlechty pro historiografy stále obtížnější, a i uznávané definice bývají pobořeny novými poznatky.²⁴

Pramenů, ze kterých by se dalo čerpat zejména pro období před 10. stoletím, je pro celou Evropu málo, ačkoliv se stále stává, že se nějaký nový zdroj objeví. Prozatím známé prameny jsou mnohdy sporné, rozporuplné a mnohdy navíc neúplné, přesto s definicí stavu, kterému bychom mohli říkat šlechta, pomáhají. Vyšší vrstva je označována různými termíny jako *potentes* (silní), *majores* (velcí), *illustres* (znamenití), prostě *optimates* (nejlepší). Šlechta před rokem 1000 byla tedy tvořena lidmi s největším potenciálem, ačkoliv komparativy a superlativy (*nobiliores*, *nobilissimi*) ukazují, že i mezi těmi nejlepšími byli lepší i méně dobří. Šlechtice před 10. stoletím tedy definovaly zejména jeho činy, nikoliv původ. Samotná čeština k obeznámení původu šlechticů nenapomáhá, výraz pro šlechtice vzniká ze středohornoněmeckého *slahte* o významu rodiny, původu či kmene,²⁵ jedná se tedy dle Le Goffových tezí o mladší výraz popisující až novodobější koncept šlechty jako dědičného práva. Rejzek se sice svůj etymologický výklad snaží rozšířit o etymologii německého motivujícího slova o výklad ve smyslu *bít*, *tlouci*, *slahte* dává do spojitosti s německým *schlagen*, což by mohlo podporovat i původní selektivitu šlechty, kdyby ono bití nebylo vykládáno jako vývoj určitým směrem,²⁶ snad obdobně jako v českém přísloví „protloukat se spolu životem“. Jako správným ekvivalentem pro latinská adjektiva by bylo vhodnější užívat už praslovanské *вельможа*,²⁷ tedy přímou alternativu k *majores*.

Dochovaná adjektiva pro šlechtu před rokem 1000 jsou deskriptivní, ale zároveň preskriptivní, tehdejší společnost prakticky neznala slabého šlechtice. Ale ne každý,

---

²⁴ Le Goff, str. 789.

²⁵ Machek, 2010: str. 616.

²⁶ Rejzek, 2015: str. 633.

²⁷ Slovník jazyka staroslověnského, 2016: heslo *вельможа* či *вельможа*.

kdo takovou definici splňoval, byl za šlechtice považován. Le Goff²⁸ zmiňuje případ, kdy byl šlechtic zbaven prakticky všeho, co ho šlechticem činilo, dotýčný přichází o moc, důstojnost, a je mu „odepřeno všechno, co zakládá bohatství a urozenost (sic)“.²⁹ Bohatství je tedy další důležitou složkou, která šlechtice dělá šlechticem. Umožňuje a do jisté míry i nutí dotýčného udržovat jistý kodex života, šlechtic je totiž velkodušný a nemůže být skromný. Právě majetek mu také umožňuje odlišit se od obyčejného člověka. Peníze mu umožňují uniknout všelijakým omezením a zajistit si privilegitu. Nemusí se pak mísit mezi obyčejný lid. Například bohoslužeb se účastní ve vyhrazené části kostela či v soukromé kapli, pohřben je na svém panství či na privilegovaném místě hřbitova, a to i před příchodem křesťanství. Vzpomeňme předkřesťanské mohylové hroby velmožů v areálu Pražského hradu.³⁰ Šlechtic se rovněž velkým podílem účastní na výkonu moci a to politické, soudní, vojenské, ale i církevní.

Zejména francouzští historici ale s existencí šlechty před rokem 1000 nesouhlasí, prominentní osoby vysokého statusu před zlomem tisíciletí nepovažují za šlechtu. Teprve od desátého století dál se za „cenu lehkého (!) zjednodušení terminologie“³¹ shodují evropští historici na existenci sociální vrstvy šlechty, ať už se vyvinula ze silných či jinak prominentních jedinců, či jak tvrdí právě francouzský přístup, ze všeobecně vyšší vrstvy společnosti. Od desátého století se stává šlechta dědičnou, rodovou záležitostí a ani v severní Evropě, kde se před rokem 1000 vymezoval šlechtic zejména svými činy, z této skupiny nejsou vyčleňováni slabí jedinci, pravděpodobně i díky spojenectví šlechty s křesťanskou církví, vysoké církevní posty jsou dominantou šlechticů, šlechtické dcery jsou pak seskupovány v kláštorech, což druhotně vede k utužování politických vztahů.³²

Po roce 1000 a zejména v návaznosti na konce karlovske dynastie dochází k rozdrobení moci, čímž získává šlechta více pravomocí, zejména získává právo *banu*,

---

²⁸ Le Goff, 2002: str. 790.

²⁹ Termín ‚urozenost‘ zde musíme dávat za vinu nevhodnému překladu textu Le Goffa do češtiny, na základě výše zmíněného lze usuzovat, že originál jistě nenaráží na rod, ale vznešenost.

³⁰ Pro více informací viz: Vlček, 2000.

³¹ Le Goff, 2002: str. 790.

³² Le Goff, 2002: str. 792.

původně právo poroučet mužům v případě války, později právo poroučet lidem prakticky všeobecně, a to pod pohrůžkou i trestu nejvyššího. Soustavný hospodářský vzestup v 10. a zejména v 11. století vede k jeho většímu vymáhání v podobě požadavků odvádění hmotných dávek či pracovní povinnosti, s pozdějším rozšířením peněz i do venkovského prostředí jsou vymáhány berně. Právě tato skutečnost ještě více prohlubuje rozdíl mezi stavy. Odvody se týkají tzv. *homines*, tj. lidí, kteří nejsou ani nevolníci, ani měšťani.

4.1 Šlechtic a rytíř

Osoba vysokého statusu, která si nutně nezasloužila své postavení v boji, nýbrž už svým narozením, se může právem obávat o svůj život. Šlechtici a dokonce i králové si proto pořizují tzv. *ministeriály*, suverénní ač nesvobodné služebníky, kteří svému pánovi pomáhají v záležitostech správy, politiky, ale zejména boje. Nejvíce byli ceněni bojovníci jízdní, tzv. *milites*. *Ministeriálové* mohou množit svůj majetek ve službách svého pána a často v blízkosti jeho sídla získávají lenní půdu, kde si staví vlastní obydlí či svobodné statky.³³

Církev postupně *ministeriály* využívá také, nezbyvá jí tedy než takový status požehnat, dostáváme se tak k situacím, kdy se žehná i meči, jakožto prodloužené ruce Boží. Považuje ho za prostředek k ochraně vdov, sirotků i kostelů před pohany i zlými lidmi všeobecně. Rytíře pak v přísaze zavazuje, aby byl ochotný položit svůj život pro svého pána či pro obecné blaho, aby nikdy nebojoval ze zjištěných důvodů apod.

Rytíři se postupně dostává tolik úcty, že je zbaven „všech obyčejných povinností [...], které jsou považovány za nedůstojné a odporující vojenskému stavu,“³⁴ čímž se dostávají téměř na stejnou úroveň, jako sama šlechta. Lze mluvit i o dědičné tendenci rytířství, kdy jsou synové rytíře také zproštěni obyčejných povinností, a to do věku 25 let, tedy dostávají relativně dost času, aby se zasloužili o vlastní rytířství. Ve 13. stol. na území dnešní Belgie dochází situace až do takového stavu, že jsou rytíři stavěni nad šlechtice, Le Goff zmiňuje i překlad mapy Valenciennes z roku 1275, kdy je výraz pro šlechtice (*nobilis*) nahrazen výrazem pro rytíře.³⁵

Šlechta a rytířstvo spolu tedy postupně splývají, v dříve romanizovaných zemích se již v desátém století pasování na rytíře rovná pozvednutí do šlechtického stavu se všemi náležitostmi, skutek je případně dokonán sňatkem s dcerou šlechtice. Naopak v germánských zemích se ještě dlouho zachovává smysl pro pevnou hierarchii a rytíř stojí vždy pod šlechticem a v jeho službách.

---

³³ Le Goff, 2002: str. 793.

³⁴ Tamtéž.

³⁵ Tamtéž.

5. Analýza

Práce se zabývá vývojem názvosloví odívání šlechty v češtině, zaměřuje se tedy primárně na pojmenování reálií z období středního a vrcholného středověku, zkoumá názvy ve staré češtině, materiál získává primárně excerpcí z dostupných staročeských slovníků. Dále sleduje vývoj lexémů, jak v přejímkách, tak (a to zejména) k jejich vzniku. Pokouší se zahrnout veškeré podoby lexému od té původní (třebas rekonstruované), až po moderní ekvivalent, vychází však vždy z podoby ve staré češtině.

Jednotlivá hesla jsou dělena na část historickou, ve které je pojmenovaná reálie popisována, je rozveden její původ a případné domněnky s ní spojené, buď vyřčené citovanými odborníky, či samotnou autorkou práce. Následuje rozbor etymologický, důkladně porovnávaný s uvedenými etymologickými slovníky, či s doklady způsobu užití daného lexému, zmiňované samotným slovníkem, či dohledatelné v textových bankách tzv. vokabuláře webového.

Z důvodu využívání elektronických podob slovníků na portále vokabuláře webového, případně Slovníku spisovného jazyka českého (dále jen Ssjč) či Slovníku jazyka staroslověnského (dále jen SJS) na stránkách projektu Gorazd, jsou v citační normě na místě čísla stránky, uvedena slovníková hesla, pod nimiž byly údaje dohledány.

Hesla jsou řazena abecedně z prostého praktického důvodu. Řadit je podle doby, kdy se reálie užívala, či podle prvního doloženého výskytu slova v psaném textu by bylo značně zavádějící a vzhledem k proměnám reálií definovatelných jejich názvem i téměř nemožné. Technika tzv. hnízdování byla zavržena z důvodu toho, že jedno heslo mohlo v některých případech označovat zcela odlišné části oděvu, např. *čechlík* je lehká svrchní košile, ale v některých případech je *čechlíkem* nazýván závoj, jinak *šlojieř*.

5.1 Čechel, čechl, čechlík

Čechlík je nejlépe definován jako lehké svrchní oblečení, ač se jednotlivé slovníky neshodují v podobě, ani materiálu. *Čechlem* může být označováno dlouhé roucho, spodní roucho či košile, koupací šaty, či dokonce šátek.³⁶ *Čechlík* se v textech vyskytuje již na počátku 14. stol. a podle všeho by měl být z lehké látky, buď z hedvábí, nebo z bavlny, která byla ve středověku obdobně luxusním materiálem mnohem lehčím a jemnějším, než vlna či len. Elektronický slovník staré češtiny navrhuje i vzácnější látky a bohaté zdobení.³⁷ Jako méně poetický denotát je pak uváděn i *rubáš*.³⁸ Zdá se, že *čechel* doprovázel jedince po celou dobu života, Kybalová³⁹ uvádí možnost interpretace lexému *čechel* jako oděv nošený do lázně, případně jako noční košili či křestní roucho, případně skutečně užívané jako roucho pohřbívaného. Z toho vyplývá, že *čechel* byl vnímán ve spojitosti s čistotou a určitou vznešeností, mrtví do něj mohli být odíváni z obřadnosti, tedy aby symbolicky předstoupili před Boha ve své nejčistší podobě. Je možné vnímat *čechlík* i jako součást spodního prádla vyšší vrstvy, kam ho Kybalová⁴⁰ částečně řadí, nebývalo neobvyklé, že noční košile ve dne sloužila jako spodní vrstva oděvu a bylo pak proto i častěji prána a čištěna. V šatníku šlechty či šlechtičny se pak dalo zajisté najít *čechlů* hned několik. Pokud byl *čechel* užíván i pro křest prostého člověka, byl tento oděv pravděpodobně ve vlastnictví církve a na obřad pouze zapůjčen, prostý člověk pro podobné denní i noční užívání oblékal *rubáš*, který ve středověku ještě neměl současnou přímou konotaci s pohřebním rouchem, nýbrž, jak se i dodnes s drobnou změnou drží na Slovácku a Slovensku⁴¹, jako spodní oděv.

Obdoby lexému *čechel* nacházíme v různých slovanských jazycích, polské *czecheł*, *czechło*, ruské *čechol* či *čechlik*, bulharské *čechāl*, vše ve spojitosti s odíváním.⁴² Při takové podobnosti u jednotlivých jazyků lze předpokládat praslovanský základ,

---

³⁶ Elektronický slovník staré češtiny, 2006—: heslo *čechel*.

³⁷ Tamtéž.

³⁸ Slovník staročeský, 1970: heslo *čechel*.

³⁹ Kybalová, 2001: str. 107, 108.

⁴⁰ Kybalová, 2001: str. 107.

⁴¹ Ssjč, 1971-1989: heslo *rubáš*.

⁴² Machek, 2010: str. 96.

Machek však naznačuje pouze spojitost se staronordickým *hǫkull* a s příbuznými lexémy v dalších germánských jazycích, další vývoj však uvádí jako nejasný.

5.2 Čalún, šalún, šalund

Čalúnem se nepříliš jistě označuje svrchní oděv, roucho z lehké vlněné látky. Druhý, rozšířenější význam, částečně dochovaný do dnešních dní, je závěs, opona či koberec, a to už jak k položení na zem, tak upevňovaný na zeď, později se význam rozšiřuje na látkové potažení zdí i nábytku. Primárním významem, jak napovídají etymologické slovníky,⁴³ bylo pak právě tenké vlněné sukno, kterým se vyznačoval *čalún* jako oděv.

Sám název pochází z německého *schalūne*, což není nic jiného než zkomolenina názvu francouzského města Châlons (sur Marna), dnešního Châlons-en-Champagne, odkud se tato specifická látka dovážela. Staročeské písemné památky ale naznačují, že se detaily významu pro lexém *čalún* rychle vyprázdnily a deetymologizovaným *čalúnem* bylo možno pojmenovat prakticky jakoukoliv látku. Např. překlad Nikodémova evangelia z roku 1442 nazývá hned dvakrát plátno, do kterého bylo zabaleno tělo ukřižovaného Krista, jako *čalún*: „[...] ještos uprosil u Piláta tělo Ježíšovo , a obinuv v čistý čalún, i položil si v svém hrobě novém.“⁴⁴ „[...] jáť sem Ježíš Nazaretský , jehožs ty pochoval a obinul v čalún čistý , přikryls rúchú tvář mú i vložils v svůj nový hrob.“⁴⁵ Podle křesťanské tradice byl však Ježíš pochován v plátně Iněném,⁴⁶ jako je slavné Turínské plátno. Zmínky o Turínském plátně jako reálii sahají k roku 1354, jeho Iněná podstata by byla překladateli Nikodémova evangelia jistě známa, což jen dokládá desémantizaci, kdy specificky čalún ztrácí v denotátu informaci o tom, že je šit ze sukna.

---

⁴³ Machek, 2010: str. 93 i Rejzek, 2015: str. 111.

⁴⁴ Stluka, 1442: fol. 51r.

⁴⁵ Tamtéž, fol. 52v.

⁴⁶ Prayův kodex popisuje látku, do které byl Kristus zavínut už ve 13. stol., a podává popis velmi podobný Turínskému plátnu – Iněný šupinový kepr.

Viz CASABIANCA, Tristan. The Ongoing Historical Debate About the Shroud of Turin: The Case of the Pray Codex. Ajaccio, Francie. 2021 pro The Heythrop Journal, ISSN:1468-2265. Dostupné on-line: https://www.academia.edu/45290040/The_Ongoing_Historical_Debate_About_the_Shroud_of_Turin_The_Case_of_the_Pray_Codex.

Faksimile na stránkách Széchényiho národní knihovny: mek.oszk.hu/12800/12855/html/index.html.

5.3 Čepec, čepicě

Čepec je po celý středověk nejrozšířenější pokrývka hlavy, nasazují ho ženy i muži, bohatí i chudí.⁴⁷ Elektronický slovník staré češtiny⁴⁸ sice uvádí, že jde o pokrývku hlavy zvláště vdaných žen, to však vychází spíše ze slovní tradice, dobová vyobrazení jsou v tomto případě přesnějším zdrojem. Snad chápou autoři Elektronického slovníku *čepec* jako genderový protiklad k *čepici*, kterou definuje jako mužskou pokrývku hlavy.⁴⁹ Musíme ale odmítnout tvrzení, že *čepicě* mohla být pletená, doklady o pletených oděvech máme ze středověku velmi ojediněle⁵⁰. *Čepec* je šitý z bílého plátna, zavazuje se pod bradou či později i kolem hlavy. Slouží jako čepec na spaní, samostatná pokrývka hlavy, nasazuje se ale i pod klobouk, či dokonce královskou korunu.⁵¹ Vycpávaný či prošívaný *čepec* známý dnes pod cizojazyčným názvem *batvat*, se nasazoval jako jednoduchá ochrana hlavy při boji, případně byl brán pod přilbice či kroužkové kukly jako měkčení.

V době vrcholného středověku skutečně nenacházíme velkého rozdílu mezi *čepcem* a *čepicí*, ten se bude vyvíjet až v novověku, kdy se čepec stává záležitostí ženskou a vzhledem může připomínat holubičku. Ženský *čepec* ve středověku mohl být decentně zdobený krajkou v centrálním švu. Ačkoliv lze tvrdit, že je *čepec* či *čepicě* společným oděvem chudých i bohatých, mužů i žen, je nutno poukázat na to, že ženský *čepec*, opomineme-li funkci čepce na spaní, je záležitostí spíše pracujících vrstev. Urozené dámy halily své hlavy méně praktickými závoji, možno připustit ještě kombinaci čepce se závojem, kdy *čepec* slouží jako základ umožňující přesnější aranžování závoje.

Teprve v druhé polovině 14. stol. objevuje se móda francouzským či vlašských *čepců*, s vysokým či širokým profilem. Jsou tvořeny zejména svou drátěnou konstrukcí, která je ohýbána do tvarů jednoho či dvou rohů, nebo do tvaru podobnému koňskému

---

⁴⁷ Kybalová, 2001: str. 111.

⁴⁸ Elektronický slovník staré češtiny, 2006—: heslo *čepec*.

⁴⁹ Elektronický slovník staré češtiny, 2006—: heslo *čepicě*.

⁵⁰ Viz Odstrčilová, 2015.

⁵¹ Kybalová, 2001: str. 111.

sedlu či lodce, lze najít i extravagantnější tvary. Tyto konstrukce jsou pak zahalovány látkou.⁵² Takové *čepce* jsou ale spíše vývojem z *rúchy*, než z *čepce* popsaného výše.⁵³

Čepicě vychází ze stejného základu jako kápě, tedy z pozdnělatinského *cappa*, které označovalo druh pokrývky hlavy.⁵⁴ Machek rekonstruuje cestu slovního vývoje přes něm. *(t)schappe* a fr. *chape*, obojí o významu kapuce. Proč se do staročestiny výraz oddělil není jisté. Machek považuje za vyústění *čepicě* současný termín *čapka*⁵⁵, tento lexém ale staročeské památky neuvádí, vyskytuje se však v Elektronickém slovníku staré češtiny jako *proprium*.

Čepec Rejzek⁵⁶ vyděluje od *čepice* a *čapky* jen pro *-e-* uvnitř slova, přiznává ale, že etymologie je tím pádem nejistá – významová i formální podoba *čepce* a *čepice* je vskutku zarážející, pohybovaly-li se oba lexémy po jiných slovotvorných cestách. Machek předpokládá slovotvorný základ *čepce* v řeckém *σκέπη* (*sképi*) o významu zakrývat. Dodatečně uvádí i litevské *kerpti*, tj. přivazovat si na hlavu šátek.⁵⁷ Litevský základ pro *čepec* zmiňuje i Hujer⁵⁸, jako etymologické příbuzenstvo uvádí *kepùre* o významu klobouk či všeobecněji mužská příkrývka hlavy.

Hujer⁵⁹ uvádí k *čepici* staročeskou podobu s *jotací*, tj. *čěpicě*, odkazuje se na pasionál Klementinský, *ě* v tomto případě vzniká přehláskou z *a*, čímž se podpírá etymologický základ *čěpicě* v latinském *cappa*. Naopak

---

⁵² Winter, 1894: str. 48.

⁵³ Viz kapitola 5.27 *Rúcha*, *šlojieř*.

⁵⁴ Rejzek, 2015: str.111 a 114.

⁵⁵ Machek, 2010: str. 94.

⁵⁶ Rejzek, 2015: str. 113-114.

⁵⁷ Machek, 2010: str. 97-98.

⁵⁸ Hujer, 1915: str. 23.

⁵⁹ Hujer, 1919: str. 345.

5.4 Dalmatika

Dalmatika, známá i pod názvem *tunicella*,⁶⁰ je v současné době vnímána pouze jako oděv liturgický, stejně tak ji chápe i Elektronický slovník staré češtiny, který ji dává do kontextu s *ornátem* či *svátní*,⁶¹ dalšími oděvy křesťanské církve. *Dalmatika* má svůj původ předkřesťanský, vyvíjí se z oblečení římského občana, od druhé poloviny 4. stol. ji obléká jako označení své blízkosti Bohu sám papež. Postupně se stává služebním oděvem pro kázání v kostelech. Již za vlády Karla Velikého je *dalmatika* přejata i jako osobní znak císaře, a to po vzoru byzantinských císařů. Zůstává pak odznakem císaře Svaté říše římské po celou dobu jejího trvání až do roku 1806, ač podléhala drobným dobovým módním trendům.⁶² Například Karel IV. byl pohřben v *dalmatice* ze zelenomodré hedvábné látky tkané lampasovou technikou s vytkávaným zlatým vzorem, který tvořily dvojice čínských psů a ptáků (fénixů), doplněné detaily „pseudoislámských znaků,“ což poukazuje na skutečnost, že ve druhé polovině 14. století byly čínské a islámské motivy velmi populární.⁶³ Jako přímý doklad užívání *dalmatiky* i jako insignie vlády můžeme citovat např. Korunovační řád Karla IV.: „Potom vezme dalmatiku, říká: „Obleč mě, hospodine, v pancieř spravedlnosti, a dielem síly obklič mě.“ Potom vezme [...]“⁶⁴.

Dalmatika se střihem velmi podobá kratší *košuli*, z jejíhož střihu také vychází,⁶⁵ ale bývá nesešitá na bocích, někdy i na rukávech, v chybějících švech se zavazuje připevněnými šňůrkami.⁶⁶ Zpravidla s ní bývá nošena *alba* a *tunika*, zjednodušeně řečeno spodní *košule* (v tomto případě spíše *čechlík*) a svrchní *košule* (nošená pod *dalmatikou* samotnou), přes ramena se klade *štola*. V případě císaře je pak oděv doplňován ještě o purpurový plášť a pozlacené sandály antického typu či naopak celouzavřené boty⁶⁷. Kybalová dále zmiňuje⁶⁸ oblékání *dalmatiky* mezi širší vrstvou křesťanstva, specificky pak zmiňuje Kopty, tj. egyptská větev křesťanů, kde oblékali

---

⁶⁰ Kybalová, 2001: str. 29.

⁶¹ Elektronický slovník staré češtiny, 2006–: heslo *dalmatika*.

⁶² Kybalová, 2001: str. 33.

⁶³ Bravermanová, 2016: str. 21.

⁶⁴ Korunovační řád Karla IV., rukopis A, folio 57r.

⁶⁵ Kybalová, 2001: str. 29.

⁶⁶ Viz Příloha č. 1 – *Dalmatika*.

⁶⁷ Kybalová, 2001: str. 33.

⁶⁸ Kybalová, 2001: str. 46.

dalmatiku muži i ženy. Tato křesťanská *dalmatika* je taktéž nepřepásaná, ze vzorovaných látek, které netvoří záhyby, a je bohatě zdobená. Oproti církevní či císařské *dalmatice* ale s časem mění svůj vzhled, zkracuje se délka její sukně i rukávů, vznikají varianty i zcela bezrukávové. I proto ale nadále tvoří nedílný celek s *čechlíkem* či *košilí*.

Užívané etymologické slovníky *dalmatiku* nevysvětlují, ale prakticky neměnná podoba lexému napříč jazyky (lat. *dalmaticas*, fr. *dalmatique*, angl. *dalmatics*, rus. *далматики*) vypovídá o zavedeném názvu, který téměř znemožnil zkomolení názvu tohoto oděvu. Jak píše Hurschmann, oděv pochází z Dalmácie, podle které si dále nese svůj název. Původně byla bílá s příčnými purpurovými pruhy a oblékali ji muži i ženy.⁶⁹ Na naše území se ale *dalmatika* dostává už čistě jako mužský oděv.

---

⁶⁹ Hurschmann, on-line: http://dx.doi.org/10.1163/1574-9347_bnp_e309950.

5.5 Facún, fačín, vacún

Malý staročeský slovník uvádí *facún* jako nějakou ozdobu v ženském účesu,⁷⁰ jmenovitě bývají uváděny stuhy, případně příčesky at' z pravých lidských vlasů (vyráběné z vlasů žen a dívek, které si prodejem svých vlasů přilepšovaly) či z koňských žíní, cenově nejnižší variantou pak byly příčesky tvořené z česance lnu, který byl velmi dostupnou komoditou. *Facúnem* může být myšlen i dívčí *vínek*, který nasazovala neprovdaná děvčata, aby nechodila tzv. prostovlasá. Takový věneček, původně z kvítí, se v čase proměňoval v kvítí látkové či jen látkový věneček, který ale mohl být vyšívaný či pošíváný perlami, drahokamy či zdobnými plíšky z drahých kovů.⁷¹ Takový látkový *vínek* mohl být jen z proužku látky či právě stužky. Následně byl inspirací i pro celokovové čelenky či korunky, Zíbrt tyto ozdoby stále jmenuje *vínky* a připomíná Kosmovu zmínku o dceři knížete Boleslava, Doubravce, že i po sňatku s polským knížetem Mečislavem, že nosila stále „věnec panenský“⁷², který vykládáme právě jako celokovovou korunku než jen jakékoliv věnce látkové. Kybalová píše, že se tyto kovové obroučky česky nazývaly *loubky*,⁷³ slovníky staré češtiny tento, ani podobný výraz neznají.

Slovník staročeský uvádí původ slova od starohornoněmeckého *vazzunge* o významu oděvu či šperku,⁷⁴ oba významy jsou dobře spojitelné s uváděnými významy českého *facúnu*. Machek ale uvádí původ slova ve starofrancouzském *faceon / faceun* o významu *způsob*,⁷⁵ termín tedy měl původně odkazoval na určitý způsob úpravy a vázání vlasů do copů, k jejichž zpevnění a zakončení se používalo stuh. Mohlo jít i o specifičtější druh účesu, jasně rozpoznatelný, a vybudovaný kolem dívčího věnce, kdy byl buď věnec nebo účes přidržován po správném způsobu za pomoci druhého. Později se význam přenesl z účesu na samotný příčesek, nejspíše přímo cop falešných vlasů a stuhy, případně jiné ozdoby, kterými se příčesek připevňoval k hlavě.

---

⁷⁰ Malý staročeský slovník, 1979: heslo *facún*.

⁷¹ Zíbrt, 1892: str. 86.

⁷² Tamtéž.

⁷³ Kybalová, 2001: str. 113.

⁷⁴ Slovník staročeský, 1970: heslo *facún*.

⁷⁵ Machek, 2010: str. 139.

5.6 Fafrnoch, famfrnoch

Fafrnoch, též uváděný jako *famfrnoch*, je primárně uváděn jako heraldický termín označující pruh látky splývající z přilbice v klenotu erbu, případně kolem štítu samotného erbu, Elektronický slovník staré češtiny připouští užití *farnochu* i jako oděvní reálie, tedy skutečně kus látky upevněný na přilbici, Kybalová *fafrnochem* označuje přímo chochol na přilbě. Machek mylně, ač pochopitelně, zaměňuje *fafrnoch* s *varkočem*⁷⁶. V době křížových výprav do jižních zemí se skučně připevňovaly kusy látky na přilbice, aby se kov na slunci příliš nerozpaloval. Pro vojsko jako celek bylo užitečné rozlišovat jednotlivé oddíly barevně, dá se tedy předpokládat, že tzv. *přikryvadla* byla brzy v barvách oddílu, či erbu pána, pod kterého oddíl spadal. Obdobné vysvětlení spadá i na druhou reálii, kterou termín *fafrnoch* označoval. *Fafrnoch* je v některých slovnících uváděn i jako rytířský kabátec, který se navlékal přes brnění, pravděpodobně opět jako ochrana kovu před žářem, druhotně jako heraldický znak, podobně sloužil i *varkoč*. V dobách kurtoazní lásky se stávalo, že místo *fafrnochu* rytíř upínal na přilbici *šlojír* či rukáv patřící jeho vyvolené dámě, aby svou oddanost najevo i širšímu okolí.⁷⁷

Slovník spisovné češtiny uvádí dosud zachované nářeční (moravské) užití lexému pro označení zbytečných ozdob na šatech.⁷⁸ V českém jazykovém atlase se vyskytuje lexém *fafrnka*, označující plod angreštu (případně odvozené *fafrnek* – malý člověk) a to pouze v mikroareálu Litomyšlska.⁷⁹

Výraz pochází původně z němčiny. *Wafenrok* (později *wafenrock* – uniforma všeobecně) označoval kabát nošený přes brnění. Podle Machka se lexém zkrřížil s francouzským výrazem *fanfreluche*, výrazem pro textilní zdobení.⁸⁰ Z toho tedy vyplývá, že *fafrnoch-kabát* předcházal svým pojmenováním *fafrnoch-přikryvadlo*, ale jejich účel a užití byly natolik provázané, že pojmenování zůstalo oběma a díky užití v heraldických figurách se živěji zachoval *fafrnoch-přikryvadlo*.

---

⁷⁶ Viz kapitola 5.31 Varkoč, vafnrock, vaffenklejd.

⁷⁷ Zíbrt, 1892: str. 170.

⁷⁸ SSJČ, 2011: heslo fafrnoch.

⁷⁹ ČJA 2, 2011: str. 50.

⁸⁰ Machek, 2010: str. 139.

Zajímavá je i existence hudebního nástroje *fanfrnochu* či *bukače* nebo *brumbálu* původem z Chodska, o kterém zkoumané etymologické slovníky mluví. Jedná se o hliněný hrnec či hrneček přikrytý kusem kůže, v níž je připevněn pramen koňských žíní, které se rozezvučují taháním za ně mokřýma rukama. Název nástroje může být snadno motivován podobou zvuku, který *fafrnoch-nástroj* vytváří, jedná se o specifický bzučivý, skřípavý zvuk. Existuje ale i vizuální podobnost mezi *fafrnochem* jakožto *přikryvadlem* a ozvučnou blánou upevněnou na *fanfrnochu-nástroji*, která mohla vést k inspiraci pojmenování.⁸¹

---

⁸¹ Viz Příloha č. 3 – Fafrnoch.

5.7 Hácě, hacě, hace

Jako *hacě* byly označovány kalhoty. Machek podává široký popis, byly tvořeny z lehkého, ale pevného materiálu, tedy lnu či konopí, nohavice byly široké, ale krátké, zhruba do půle lýtek, někdy se zdobeným lemem, primárně určené jako oděv pracovní.⁸² Různé slovníky staré češtiny uvádějí na prvním místě spodní oděv, někdy přímo spodky, zavinutý z jednoho pruhu látky, který se nosil mezi 13. a 16. stoletím do lázní (ale užíván k denní potřebě byl i dříve). Takové odění nebylo vyhrazeno jen mužům, jak dokládají zřídka dobové malby.⁸³ Elektronický slovník staré češtiny uvádí i „ceckové“ *hácě*, tedy pruh tkaniny určený k „ovnutí ženské hrudi,“ jedná se tedy o druhotný jev zvyklosti zavinovat potenciálně pohoršující části těla při návštěvě *lazebny*.

Hácě jsou první verze mužského spodního prádla, z pouhého pruhu látky se vyvíjejí ve dvě spojené nohavice, respektive jde z počátku o jakýsi látkový „tunel“ vzniklý přeložením obdélníkové látky a sešitím delší hrany, s vynechanou „dírou“ pro trup.⁸⁴ V současnosti se pro tento složitější druh *hací* užívá v české reanachmentové scéně lemma *bruchy*, které se ale nevyskytuje v žádném slovníku staré češtiny, není zaznamenáno v žádné textové bance, ani Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny ho nezná. Kybalová⁸⁵ tento termín uvádí jako staroněmecký (*bruch*, *bruoch* či *bruche*) prý z keltského *brâca*, latinsky pak tuto skutečnost pojmenovává termínem *bracae*, ale doplňuje ji i termínem *famoralia*, který v této práci vykládáme jako *nábedrně*.⁸⁶

Etymologické slovníky⁸⁷ se vesměs shodují na původu slova od praslovanského *ga-t-, chodit, a v blízkých slovanských jazycích nacházíme různé ekvivalenty slova zachovaná dodnes (pol. *gacie*, r. *gači*, ukr. *hači* atd.) o významu kalhoty. Podobně znějící pojmenování pro kalhoty nacházíme v moravsko-slezských nářečích dodnes – *katě*, *gatě*; v českých nářečích je pak význam lexému *katě* či *kařata* posunut na

---

⁸² Machek, 2010: str. 48.

⁸³ Hacě lze v českém prostředí pozorovat zejména na malbách v Bibli Václava IV., specificky na scénách v lázních.

⁸⁴ Winter, 1894: str. 48, 231 a 289.

⁸⁵ Kybalová, 2001: str. 105.

⁸⁶ Viz kapitola 5.19 Nábedrně.

⁸⁷ Např. Machek, 2010: str. 153-154.

dětské, krátké kalhoty, či opět spodky jako takové.⁸⁸ Český jazykový atlas poukazuje na skutečnost, že tyto tvary ale nevznikly jazykovým vývojem od staročekého pojmenování *hacě*, nýbrž se jedná o slova přejatá a to z maďarského *gatya*, kteréžto označení si maďarština osvojila ze slovanských jazyků ještě před hláskovou změnou g->h. Stejná jazyková výpůjčka proběhla i ve slovenštině, nelze tedy zcela vyloučit, že výpůjčka neproběhla nejdříve tam a až následně byla přejata na území Moravy a Slezska.

---

⁸⁸ ČJA1, 2011: str. 186, 187.

5.8 Hazuka, kazuka

Hazuka i *kazuka* jsou termíny označující svrchní jednoduchý oděv na způsob dobové *košile*, tedy s rukávy a sahající ke kolenům v mužské variantě, u žen sahající k zemi.⁸⁹ Na rozdíl od *košule* byla *hazuka* oděvem spíše svrchním, nesloužila jako spodní vrstva oděvu. *Hazuky* mohly být zdobeny lemováním z barevných stužek, které měly ale zároveň ochrannou funkci před odíráním lemů oděvu. *Hazuky* prostého lidu byly pravděpodobně v přírodních levných barvách, na kterých nebylo tolik vidět zašpinění, jen vyšší vrstvy mohly oblékat *hazuky* bílé, mnohem náchylnější na zašpinění. Jak ale naznačuje Gebauerův citát z Jana z Lobkovic Putovanie do svatých zemí – „mamelikové chodie všickni obecně w hazukach bijelych z čistého plátna,“ nebylo to v evropských zemích obyčejem. *Hazuka* pak mohla ukazovat na vznešenost svého majitele zejména tehdy, byl-li do ní oděn kůň. Některé citáty s naprostou samozřejmostí jmenují složitější přehozy pro koně právě *hazukami*.

Slovníky staročestiny termíny *hazuka* a *kazuka* vnímají jako dva samostatné lexémy, nepodávají ale žádné distinktivní rysy, které by toto vnímání podporovaly.⁹⁰ Naopak Machkův etymologický slovník zná jen *hazuku*, ale připouští psaní s *k*,⁹¹ k čemuž se logicky přikláníme. Není důvod hledat mezi *hazukou* a *kazukou* jiného rozdílu než toho hláskového. Etymologicky vychází *hazuka* ze středohornoněmeckého termínu pro houni či pokrývku – *hosecke*, které vychází z fr. *housse*. Spekuluje se i o romském původu slova na základě výskytů v německém argotu, ale ani Machek nepřináší další důkazy.

Existenci *kazuky* s *k* můžeme vykládat dvěma způsoby. Prvním je písařská chyba při podobě *h – k*, ke *kazuce* se nám nepodařilo dohledat jiný výskyt, než uvádí Gebauer. Pravděpodobnější vysvětlením je pak přímá podobnost s *košilí* a jakýsi pokus o sjednocení názvosloví odívání mezi středověkým lidem.

Slovník spisovného jazyka českého dokládá, že se lexém *hazuka* dochoval dodnes, ač je vnímán poněkud zastarale. Význam se mírně přenesl směrem k volným oděvům kléru, což by základnímu popisu odpovídalo, staročeské slovníky toto užití však

---

⁸⁹ Kybalová, 2001: str- 44, 45.

⁹⁰ Jmenovitě Slovník staročeský a Malý staročeský slovník.

⁹¹ Machek, 2010: str. 163.

neuvádějí. Druhý možný význam je zajisté novodobější, může-li být myšlen *hazukou* i kabát či kazajka, které mají poněkud odlišnější střihovou konstrukci.

5.9 Chomút

V druhé polovině 14. stol. do českých zemí přichází móda tzv. francouzských či vlašských čepců, s vysokým či širokým profilem. Jsou tvořeny zejména svou drátěnou konstrukcí, která je ohýbána do různých tvarů. Nejobvyklejším je jednoduchý tvar homole či špice, který se případně vyvíjí do špicí dvou, připomínající tak rohy. Druhý model zasahuje do šířky a podobá se koňskému sedlu či loďce. Lze ovšem najít i extravagantnější tvary. Tyto konstrukce jsou pak zahalovány látkou. Winter tyto ozdoby hlavy nepojmenovává jinak, než jako *čepce*⁹², staročestina pro ně ale využila metaforického pojmenování vcelku originálního. Když se později dělí *chomút* na konstrukci o dvou špičkách, nabízí se název zmiňovaný některými oděvními příručkami – *rohy*⁹³. Název *chomút* je staročeskými slovníky považován za posměšný až pejorativní, jiného samostatného názvu pro tuto reálii ale staročestina nemá. Kybalová⁹⁴ se proto uchyluje k názvu *henin* vycházejícímu z arabštiny.

Chomútové čepce lze považovat za samostatnou oděvní reálii a její vývoj lze vysledovat spíše ze škrobené *rúchy*, než *čepce*, jak jej zná středověk.⁹⁵

Chomút je původně slovo označující část postroje tažných zvířat, která se navléká na jejich krk. Praslovansky se rekonstruuje jako *chomŭtъ,⁹⁶ ale nemáme žádné doklady o jeho výskytu. Reálie i lexém jsou přejaty od východních barbarů, výraz vychází z mongolského (*k*)*hom*, respektive plurálu *khomut*, o významu chomout či polštář pod sedlo velblouda. Machek uvádí, že německé *Kummet* vychází teprve ze slovanského vzoru,⁹⁷ Rejzek naopak nabízí etymologickou souvislost s litevským *kāmanos*, tj. kožená uzdička, a tedy indoevropským *(*s*)*kom-* o smyslu stahovat, svírat. Připouští ale i výklad Machkův.⁹⁸

---

⁹² Winter, 1894: str. 48.

⁹³ Slovníky staré češtiny však *chomútové čepce* neuvádí v žádné spojitosti s rohy.

⁹⁴ Kybalová, 2001: str. 192-193.

⁹⁵ Viz kapitola 5.3 Čepce, čepicě a 5. 27 Rúcha, šlojjeř.

⁹⁶ Rejzek, 2015: str. 227.

⁹⁷ Machek, 2010: str. 203.

⁹⁸ Rejzek, 2015: str. 227.

5.10 Kabát

Termín *kabát* má dvě etymologická vysvětlení, pravděpodobně obě správná v závislosti na dvou podobných, nikoliv totožných reáliích, které ve středověku splývají v jednu, stejně jako jejich názvy. *Kabát* může být buď krátký svrchní oděv nošený do bitvy, také známý jako *prošivanicě*,⁹⁹ či jím inspirovaný oděv civilního typu, který pracuje s vycpávkami v estetickém zájmu módy a nositele, je tedy vycpáván primárně na hrudi a ramenou, břicho nechává upnuté. Oba druhy těchto *kabátů* byly v užívání šlechticů pravděpodobně bohatě zdobené, a to jak ze společenských důvodů (i *kabát* do boje svého majitele silně reprezentoval v civilním sektoru na mnohých turnajích), tak i z praktického hlediska. *Kabát* mohl v barvách a zdobeních nést heraldické znaky svého majitele, čímž fakticky nahrazoval funkci *varkoče*. Gersdorfová uvádí, že bylo často problém odlišit vojenské *kabáty* od těch civilních, pro jejich slušivý střih i drahocenné svrchní látky.¹⁰⁰

Malý staročeský slovník se rozchází s Elektronickým slovníkem staré češtiny v tom, zda je bojovnícký *kabát* měkký či tvrdý. Jedná se ale o měkčený, vycpávaný¹⁰¹ či prošívaný svršek, primárním účelem bylo měkčit údery utržené v boji. Nutno přiznat, že toto měkčení, pokud je opravdu nahusto prošito, se stává vcelku tvrdou záležitostí, která mohla i výrazně omezovat v pohybu. Nelze proto tvrdit, že by se Malý staročeský slovník či Elektronický slovník staré češtiny explicitně mýlil. Pokud lze něco slovníkům vytknout, je to ta část, ve které popisují *kabát* i *prošivanici* jako krátký oděv, ale ve vrcholném středověku jako zbroj dosahoval délky až po kolena, jak dokládá např. ikonická prošivanice Eduarda Woodstocka, známého jako Černý princ, která byla zvěčněna i na jeho náhrobku Canterburské katedrále.¹⁰²

Ze čtrnáctého a patnáctého století máme záznamy, které mluví o krátkých vatovaných *kabátcích* šitých v Praze, které nosili muži i ženy. Cechy takové kabátky prý šily i na vývoz či do zásoby.¹⁰³ Nepochybně byly inspirovány módou šlechty, ale byly užívány širšími vrstvami, které tedy nemusely vyhledávat jen módní oděv šitý na

---

⁹⁹ *Prošivanicě* je výraz spíše nadřazený bojovému kabátu, lze ho ale užívat i synonymicky, viz kapitola 5.26 Prošivanicě.

¹⁰⁰ Gersdorfová, 2016: str. 153.

¹⁰¹ Pro vycpávanou variantu kabátu se vžil výraz vycpávanice, který slovníky staré češtiny neuvádějí.

¹⁰² Viz Příloha č. 3 – *Kabát*.

¹⁰³ Kybalová, 2001: str. 144.

míru, vycpávání takového *kabátku* módní siluetu zajistilo i bez přesného stříhu. Módní nebitevní *kabáty* podléhaly vlně kritiky ať byly přehnaně vycpávané či nikoliv, alternativou byl nevycpávaný, naopak velmi upnutý kabátec francouzského stylu, který jen podtrhoval přirozené proporce svého nositele. Kritice čelil i Karel IV. ve svých počátcích vlády, kdy se jeho módní francouzský oděv tvořený zejména krátkým upnutým kabátem znelíbil samotnému papeži, který pak udává jako jednu z podmínek k odpuštění hříchů umírajícího, prodloužení krátkého *kabátu* minimálně ke kolenům.¹⁰⁴

Měkčení *kabátu* mohlo být tvořeno dvěma základními způsoby – vycpáváním či prošíváním, první technika spočívá v sešití svrchní a spodní látky do tunýlků, které se následně vycpávaly česanci vlny, lnu či bavlny. Druhá technika pracuje s inkorporací vycpávky přímo do stehů prošívání a šířeji ji popisujeme v podkapitole 5.26 Prošívanicě.

Pojmenování vojenského *kabátu* by zcela reálně mohlo pocházet ze staroněmeckého *gewæte*, *kawâti* o významu zbroj od *wât* – oděv, jak uvádí již Gebauer ve Slovníku staročeském. Terminologie vojenské výbavy měla tendenci se měnit méně, než oděvní terminologie, takže přejetí označení přirozeně proběhlo s adaptací výrobního procesu z vojensky vyspělejších německých zemí.

Druhým možným významem je vesnický oděv kratší než *sukně*, jehož pojmenování by pak mohlo pocházet z perského *kabā* o významu plášť pravděpodobně kaftanového typu, jak uvádí Machek i Rejzek¹⁰⁵. Etymologické výklady se tedy silně rozcházejí, ale prošívání zbroj v podobě pláště kaftanového typu také skutečně existovala a v kruzích historického reenactmentu se takové zbroji říká kaftan. Slovník staročeský dále uvádí v definici lexému *kaftánek*, že se jednalo o dlouhý kabátek. Propojenost obou reálií je tedy na lingvistické rovině tak vysoká, že se nedá stoprocentně rozhodnout o původu lexému, respektive se nám jeví jako správnější etymologicky uznat oba výklady, případně zvažovat vzájemnou kontaminaci obou výpůjček.

---

¹⁰⁴ Tradiční nepobuřující délka byla zhruba do půli stehen, viz Příloha č. 7 – Oděv Václava IV.

¹⁰⁵ Machek, 2010: str. 233, Rejzek, 2015: str. 255.

5.11 Kalihoty, kalioty, galioty

Toto starší označení pro kalhoty, stejně jako kalhoty samotné, pochází až z novověku. Doklady z Gebauerova Slovníku staročeského pochází z konce 16. století. Kalhoty se vyvíjejí z dlouhých *nohavic*, a to jejich prostým spojením v oblasti rozkroku. Jedná se o takový kompromis mezi *nohavicemi* a *hácěmi*, které jsou v této práci taktéž popsány. Je ovšem pravděpodobné, že se *hácě* nosily i nadále pod *kalihoty*, přeci jen fungovaly jako spodní prádlo a mohly chránit *kalihoty* před znečištěním od potu apod. Bylo z mnoha hledisek mnohem výhodnější práť primárně spodní oděv, ať *košule* či *hácě*, který byl z pravidla z méně ušlechtilého materiálu, navíc často nebarveného.¹⁰⁶ U takového oděvu nebylo tak ekonomicky náročné, pokud se při praní poškodil, zpravidla stačilo poškození i zašít nebo zazáplatovat, což ale už u *kaliot* nebylo možné, vezmeme-li v potaz jejich reprezentativní funkci.

Kybalová¹⁰⁷ hledá vznik kalhot oklikou, stejným termínem nazývá pruh látky, kterým si Germáni a Keltové zakrývali pohlaví. Tato rouška procházela mezi nohama a upevňovala se v pase. Byla-li širší, mohla částečně zakrývat i nohy. Tento prostředek zakrývání přejali od Germánů údajně Římané (ač egyptská bederní rouška tomuto zvyku není nepodobná), ve staročeském prostředí známe podobné zakrývání jako *hácě*. Vznik punčochových kalhot, spojení *nohavic* se špičkou s *hácěmi* pak Kybalová datuje do 11. století, s ohledem na nedostatek dokladů v českých zemích lze však tvrdit, že zde přišly v užívání mnohem později, pravděpodobně až s příchodem francouzské módy ve 14. stol.

Název pro kalhoty se odvíjí od italského **caligotte*¹⁰⁸ a dále latinského *caliga*,¹⁰⁹ výrazu pro botu. Nezasvěcenému čtenáři by se mohlo zdát, že jde o širší přenesení významu slova, avšak připomeneme-li si, že české země v módě dlouho poněkud zaostávaly za ostatními, a tedy že se spojení *nohavic* v kalhoty neodehrálo na našem území a že *nohavice* byly spíše punčochy, které halily i chodidlo, není pak těžko představitelné, že například státnická návštěva z italských zemí přijela na český dvůr v nové módě sešitých *nohavic* a čeští šlechtici italský termín pro *nohavicě* přejali jako

---

¹⁰⁶ Teprve v novověku zaznamenáváme zmínky o červených spodničkách a jejich údajné magické moci.

¹⁰⁷ Kybalová, 2001: str. 48-49.

¹⁰⁸ Machek, 2010: str. 236.

¹⁰⁹ Rejzek, 2015: str. 258.

nový lexém označující (prakticky) novou skutečnost. Navíc termín *caliga* označoval typ římských bot, které se šněrovaly přes lýtko, což poskytuje větší míru podobnosti boty s nohavicí, či případně i s *onucemi*.¹¹⁰

Druhým staročeským názvem pro kalhoty lze prohlásit *penkvant*. Staročeský slovník ho definuje pouze jako „oděv kryjící nohy“, ostatní slovníky toto lemma neuvádí. Etymologicky vychází termín ze středohornoněmeckého *beyngvant*, tj. kompozita pro nohu a oděv.¹¹¹ Je zajisté zajímavé, že se tento lépe čitelný název neujal namísto širokých sémantických přesunů doprovázejících *kalihoty*.

---

¹¹⁰ Kybalová, 2001: str. 50.

¹¹¹ Kybalová, 2001: str. 171.

5.12 Kápě, kapticě, kapuce

Kápě je jednou z nejstarších pokrývek hlavy u mužů, později adaptována i pro ženy. Kybalová píše, že se jedná o antické dědictví. Definována je vlastně jen svým kapucovitým tvarem, který byl v základu tvořen z několika dílů látky ve tvaru čtverců a obdélníků, až v druhé polovině 14. století se začíná protahovat cíp kápě až do bizarních délek, často kritizovaných církví. Na konce cípů se pak upevňovaly různé střapce, podle dobových kreseb i dva na jednu kápi. Jednotlivé stříhové díly kápě mohly být v rámci módního barevného dělení, tzv. *miparti* i z různě barevných látek. Základním účelem *kápě* je chránit nositele před nepřízní počasí, je tedy těžko představitelné, aby byly *kápě* z jiného materiálu než z vlněné látky, která má nejen dobré izolační vlastnosti, ale do jisté míry i dobře odpuzuje vodu. Ve svých počátcích byla *kápě* relativně nákladnou záležitostí, spotřebovalo se na ni až 7 loktů sukna, postupně se ale zmenšovala a v druhé polovině 14. stol. máme již popisy toho jak maličké a těsné některé kukly byly, že se musely zapínat na drobné knoflíčky a k jídlu rozepínat. Spotřeba látky na takovou kukličku pak byl třeba jen čtvrt loket.¹¹²

Základní *kápě* vždy kryla ramena, její spodní část halila nositele jako krátký pláštík či pončo. Případně mohla být *kápě* přímo spojená s pláštěm, čímž se částečně omezovala její praktičnost. *Kápě* zpravidla částečně fungovala jako plášť¹¹³ a přední část byla na zapínání, čímž se *kápě* diferencuje od kukly.

Kápě byla nošena všemi vrstvami obyvatelstva, lišila se jen kvalitou vlněné látky a zdobením. *Kápě* šlechticů mohly být bohatě vyšíváné, spodní lem mohl být ozdobně zastříhován, nelze vyloučit ani kovové aplikace v lemu.

V 15. století alternuje kápě v tzv. *chaperon*, který vzniká ze zvyku rolovat obličejový lem *kápě* a takto vzniklý věnec nasazovat na hlavu. *Chaperon* dále rolovaný věnec vycpává, a ještě o něco víc prodlužuje cíp původní *kápě*, který může sloužit k omotání kolem hlavy na styl turbanu, či jako šála. Podržíme-li se vlastní definice kápě jako oděvu vyžadujícího nějaké vázání či zapínání, musíme podotknout, že se *chaperon*

---

¹¹² Winter, 1894: str. 37-38

¹¹³ Módní výstřelky miniaturních *kápí* 14. století zmíněné výše nelze zahrnout do definice *kápě* jako takové.

vyvíjí z velmi podobné pokrývky hlavy a to *kukly*.¹¹⁴ Kybalová *chaperon* označuje i staročeským termínem *čaprún* či *točenka*.¹¹⁵ *Čaprún* byl ale jen dalším výrazem pro kápi, zatímco *točenku* definuje Malý staročeský slovník jako vysoký biret, který se stáčel z látky.

Termín *kápě* nemá v praslovanštině obdobu, tou je *kukla* (кукля), proto lze soudit, že byl přejat přímo z latinského *cappa* – univerzálního pojmenování pro pokrývku hlavy.¹¹⁶ *Kapuce* či *kapicě* byly přejaty z německého *kapuze*.¹¹⁷ Obojí se dá dohledat k latinskému základu *caput* – hlava. *Chaperon* je pak francouzský název, deminutivum k *chape* (kápě), se stejným latinským původem. Fakt, že termín *chaperon* nebyl počestěn (ani např. poagnličtěn, Angličané přejali název taktéž nezměněn), může poukazovat na skutečnost, že na tento způsob nošení kápě pohlíželi lidé jako na něco specificky francouzského, a ačkoliv se *chaperon* ujal i v českých zemích, nemáme jazykové doklady, že by byl označován deminutivem *kapička*, to byl výraz jen citově zabarvený. Údajně počestěný výraz pro *chaperon* – *čaprún*, pak neoznačuje *chaperon*, ale kápi spojenou s krátkým pláštěm.

Kápě dala vzniknout i českému názvu pro třetí odvětví františkánů, tzv. *Kapucínům*, totiž mnichům, kteří se vyznačovali a stále vyznačují nošením dlouhé *kápě*, kterou převzali od benediktinského řádu Kamaldulů, kteří pomáhali Kapucínskému řádu v jeho počátcích v 16. stol.

---

¹¹⁴ Viz kapitola 5.17 Kukla, kuklicě, kuklička, kuklík.

¹¹⁵ Kybalová, 2001: str. 16.

¹¹⁶ Rejzek, 2015: str. 262.

¹¹⁷ Tamtéž, str. 263.

5.13 Karnáč, karnáček

Karnáč označuje svrchní oděv na pomezí *košule* a *pláště*. Oblékal se přes hlavu a byl nejvíce podobný dnešní peleríně. Malý staročeský slovník uvádí, že byl patrně bez rukávů, Kybalová rukávy v určitých variantách připouští, a to snad ve všech podobách – široké, krátké, dlouhé, primárně snad nesešívané.¹¹⁸ Pelerínový typ byl ale základní a mohl se pod průstřihy pro ruce přepásat zdobným opaskem, odtud snad ta všeobecná nejistota, zda *karnáč* řadit mezi pláště či svrchní oděv. Stejně jako pelerínu ho za plášť označíme. Jeho délka není nikde přesně definována, mohl tedy pravděpodobně sahat od hýždí až k zemi.

Do Evropy se tento oděv dostal díky Arabům žijícím ve Španělsku a Itálii, odkud se ve 13. stol. rozšířil. Název pro něj je po Evropě vcelku podobný, it. *guarnacha*, něm. *garnasch*, fr. *garnache*.¹¹⁹ Machek správně naznačuje, že do češtiny termín pronikl přes německou variantu,¹²⁰ těžko říct, kde ale bere svou definici jako staročeský ženský žlutý oděv. SSJČ¹²¹ pro změnu u hesla *karnáček* neuvádí barvu, ale materiál, *karnáček* by měl být lněný. Dedikace ženskému pohlaví ale zůstává. Kybalová kupodivu etymologii rozvíjí z dostupných zdrojů nejvíce, a to o původní evropský snad opisný název *garnacia toga*, údajně ze středověké latiny.¹²² Původní arabský název pro tento styl oděvu bohužel neznáme.

---

¹¹⁸ Kybalová, 2001: str. 104.

¹¹⁹ Tamtéž, str. 102-104.

¹²⁰ Machek, 2010: str. 243.

¹²¹ Ssjč, 2011: heslo karnáč.

¹²² Kybalová, 2001: str. 102.

5.14 Kasanka, kasaňka, kasaňa

Kasankou se rozuměl ženský řasený svrchní oděv. Elektronický slovník staré češtiny výklad rozšiřuje o absenci rukávů, zatímco Malý staročeský slovník a Staročeský slovník zmiňují i plášť, zástěru a stuhu. Stuha je samozřejmě prostředkem, kterým se nařasení dosáhlo nejnázve, ačkoliv mohou být použity i specifické stehy či sklady při samotné výrobě *kasanky* a označení stuhy jakožto *kasanky* pak přechází i na stuhy vázané do vlasů¹²³. Fakt, že vedle sebe dále stojí významy sukně a pláště, se dá snadno vysvětlit skutečností, že *kasanka* mohla sloužit jako obojí. Jak dokládá Slovník spisovného jazyka českého, je *kasankou* dodnes pojmenována hojně řasená sukně ženského kroje, tak dětská „sukně,“ sahající od krku až po paty, což lze spíše použít jako definici pro plášť.

Název vzniká konverzí ze slovesa *kasati*, které ve staroslověnštině mělo primární význam *dotýkat se*, ale jak uvádí Machek¹²⁴, se širší aplikací od jemného dotýkání se až po hrubé vtýkání. Právě vtýkání, jak dokládá Rejzek¹²⁵, koresponduje s téměř synonymickým *vetknout si košili do kalhot* jako *zakasat se*. Samo staroslověnské sloveso *kasati se* se na českém území do staročeštiny přetransformovalo do významu *(za)kasání (se)*, případně v jednom dokladu si můžeme *pod sebe někoho nebo něco kasati*, tedy podmaňovat si. Zatím v ruštině zůstal denotát lexému касаться spojený s dotýkáním.

---

¹²³ Ssjč, 2011: heslo *kasanka*.

¹²⁴ Machek, 2010: str. 244.

¹²⁵ Rejzek, 2015: str. 267.

5.15 Košule

Košule, *casula*, či jak ji nazývá Kybalová,¹²⁶ *tunika*, bylo původně volné až našasené roucho byzantského typu, které bez rozdílu oblékali muži i ženy jako spodní i svrchní šat. V mužském či ženském střihu nebyl rozdíl, maximálně mohly být průstřihy a do nich vkládané klíny delší (vyšší), někdy místo od pasu až do podpaží, pro vytvoření většího prostoru pro ženskou hrud'.¹²⁷ Ještě před 10. stoletím se univerzalita *košile* proměňuje, mužské *košile* se zkracují, střih pro oba gendery se stává přiléhavější a lépe sedící. Minimálně ženské *košile* své přiléhavosti již ve 12. stol. dosahují za pomoci šněrování, které bylo podle různých vyobrazení zpravidla na levém boku. Toto zavírání buď z důvodu špatně sedícího střihu, špatné velikosti či z módních nebo uměleckých důvodů ne vždy přiléhalo, čímž dávalo k nahlédnutí na nahý ženin bok.¹²⁸ Rukávy *košile* jsou úzké, Kybalová na základě některých vyobrazení usuzuje, že mohly být i uměle zřasené, tedy že byly šity delší a následně byly sešity či vyztuženy. Pro chudé vrstvy byly mnohdy *košile* jediným oblečením, nelze jako u bohatších vrstev mluvit o spodní a svrchní košili, ozdobným řasením rukávů by se pak jen plýtvalo drahou látkou, což si chudina nemohla dovolit. Nelze ale zcela vyvrátit nabírané rukávy u šlechty, kde se *košile* ale rychle stává šatem spodním či domácíým a zůstává jím v jisté podobě až do vrcholného novověku. *Košile* byla šita nejvíce ze lnu, který dobře kompenzuje klimatické podmínky – v létě chladí, v zimě hřeje, a který se snadno čistí. V mnohých etapách historie bylo zvykem pravidelně prát jen spodní oděv (*košile*, *hácě*, *kalioty*), zatímco svrchní zdobený oděv se chránil před nešetrností pracích procesů. Lze tedy s jistotou tvrdit, že v šatníku každého šlechtice by se našlo *košilí* hned několik v zájmu dodržování dobového hygienického standardu. I chudší člověk pak v zimě přes *košilí* pravděpodobně oblékal vlněnou suknicí.¹²⁹

Snad čistě českým specifíkem¹³⁰ jsou košilký lazebnic, hojně znázorňované v Bibli Václava IV. Jde o oděv pracovní, ale do 15. století bylo lazebnictví považováno za povolání nemravné, teprve roku 1439 rozhodují, že je lazebnictví řemeslo chvalitebné

---

¹²⁶ Kybalová, 2001: str. 44.

¹²⁷ Viz Příloha č. 4 – Košule.

¹²⁸ Kybalová, 2001: str.85-87.

¹²⁹ Viz kapitola 5.29 Suknicě.

¹³⁰ Kybalová, 2001: str. 180.

i pochvalné. Samotné košilky lazebnic se pak porůznu lišily, společné mají snad jen to, že jsou bezrukávové a na těle je přidržují jen tenká ramínka. Kybalová v jejich rozdílech nachází jakousi hierarchii, služebně starší lazebnice se odívaly do košilek z lehkých, tedy i průhlednějších látek bohatě řasených, ramínka měly dál od sebe a v pasu uvazovaly šerpy s dlouhými cípy, zpravidla modré barvy. Níže postavené lazebnice mají pak košilky z hrubšího plátna, střih se zkracuje, i na řasení jako by se šetřilo.¹³¹ Oba popsané druhy ale korespondují s pochybnou pověstí lázní a více odhalují, než zahalují.

Košile je všeslovanského charakteru, ač nepůvodního. Machek zmiňuje původní lexém *sorka, který byl *košilí* nahrazen. Košile vychází z lat. *casula* o významu plášť s kapucí.¹³² Oproti Rejzkovi, který *košili* přejímá skrze severoitalský prostor,¹³³ vidí Machek cestu přes střhn. *kāsel(e)*, čímž se označovala „část kněžského mešního roucha.“ Cesta výpůjčky přes vícero jazyků napomáhá jistě změně denotátu, nelze tedy s Machkem nesouhlasit, připomíná-li navíc další, běžnější období slovanského termínu končící na *-e/a*.

Zdá se, že se moderní košile od té starodávné dosti odchýlila, cesta k dnešnímu střihu je však jasně viditelná – mužské *košile* se zkracovaly až na hýždě a zhruba v 19. století byly obohaceny o knoflíkové zapínání pro snadnější strojení. Postupem času přestaly být opět vnímány jako spodní šat a (s větší jemností, a tedy průhledností materiálu) vznikla tendence oblékat pod ně nátělník apod.

---

¹³¹ Kybalová, 2001: str. 181.

¹³² Machek, 2010: str. 282.

¹³³ Rejzek, 2015: str. 305.

5.16 Krzno

Krzno byl plášť podšitý kožešinou, či zhotovený čistě z kožešiny, který se, jak uvádí Machek,¹³⁴ zpravidla spínal na pravém rameni.¹³⁵ Malý ve svém Vlastenském slovníku historickém¹³⁶ dodává, že *krzno* oblékali staří Čechové v zimě i přes zbroj. Dá se snadno předpokládat, že se *krzno* vyvíjelo tak, že nejprve značilo několik sešitých kůží používaných jako plášť, který byl později pro lepší izolaci převrácen a pošit sukнем, až se dostal do podoby kožených (nikoliv kožešinových!) vojenských plášťů novověku, jak je jmenuje Slovník spisovného jazyka českého. Kybalová¹³⁷ *krzno* doplňuje o informace, že se jedná o plášť půlkruhového střihu upevňovaný pod krkem šňůrkou, jeho vznik řadí do 12. stol. Půlkruhová konstrukce vytváří sama o sobě celkem efektní záhyby, které měly být zdůrazněny kvalitním vlněným sukнем či dokonce hedvábným sametem. Kožešina v podšívce pak měla být s krátkým chlupem a sklady ještě více akcentovala. Šňůrka držící *krzno* na svém místě, mohla být sama velmi apartní, a podtrhovat vizuální výsledek. Ve třináctém století je stužka upevňována k oděvu střapcem nebo sponou, jejíž podoba štítové destičky dává původ německému názvu *Tasselmantel*. Šňůrka rovněž sloužila jako prostředek kurtoazních gest, které dámy s *krznem* vytvářely, jak lze sledovat na malbách i plastikách. Zdá se, že šlo o komplikovaný a snad i komplexní systém sémantických gest.¹³⁸

Lema *крьзно* je doloženo i ve staroslověštině, a to v Druhé staroslověšské legendě o sv. Václavu, která vznikla na českém území. Jelikož Slovník jazyka staroslověšského neuvádí žádné další doklady, můžeme předpokládat, že se jedná o bohemismus. Ze všeslovanského *krzna* prý pochází i něm. *Kürschner* – kožešník,¹³⁹ snad jde o doklad toho, že se jedná o módní prvek konstituovaný na českém území.

Machek pro *krzno* předpokládá příbuznost s hetitským *kurša-* o významu kůže,¹⁴⁰ což je velmi dobrá spojitost, odpovídá souhláskovou strukturou, a hlavně samotný význam slova. Bohužel sahá o dvě tisíciletí nazpět v čase na území dnešní Malé Asie a

---

¹³⁴ Machek, 2010: str. 298.

¹³⁵ Viz Příloha č. 5 – *Krzno*.

¹³⁶ Malý, 1877: str. 406.

¹³⁷ Kybalová, 2001: str. 101.

¹³⁸ Kybalová, 2001: str. 99-100.

¹³⁹ Machek, 2010: str. 298.

¹⁴⁰ Tamtéž.

bez jakéhokoliv spojovacího článku se jedná jen o hypotézu. Etymologický slovník jazyka staroslověnského shrnuje mnoho dalších potenciálních výkladů původu tohoto slova, mimo jiné např. zmiňují i indoevropský kořen **(s)ker-* o významu *řezat* či *krájet*, kterážto činnost se dá s kůží či kožešinou volně spojovat, ne však zcela přesvědčivě. Několik etymologů, do jejichž řad lze zařadit i Machka, vysvětlují krzno jako lexém „putovní,“ tedy že bylo do slovanských jazyků nezávisle přejato z nepřiliš dobře určitého jazyka. Jak ale uvádí Etymologický slovník jazyka staroslověnského, jedná se o „slovo nejasné, žádný z výkladů neuspokojuje.“¹⁴¹

---

¹⁴¹ ESJS, 1989–: str. 377-378.

5.17 Kukla, kuklicě, kuklička, kuklík

Kukla je velmi snadno zaměnitelná s *kápí* a zajisté k takové záměně docházelo i během běžného hovoru ve středověku. Kybalová mezi *kápí* a *kuklou* nedělá rozdíl, respektive *kuklu* zmiňuje jen jako římský předobraz¹⁴² *kápě*.¹⁴³ Z jazykovědného pohledu je ale pravděpodobné, že nějaké rozdíly existovaly, porovnáním dobových reálií nacházíme i velmi distinktivní znaky.

Podobu *kuklicě* jsme popsali již v kapitole pojednávající o *kápi*, považujeme proto za nadbytečné detailněji popisovat tuto část oděvu i zde. Ačkoliv je *kukla* taktéž jako *kápě* definovatelná svým kapucovitým tvarem a ochranou nositele před nepřízní počasí, dá se předpokládat, že měla bližší spojení s tím, co si představí pod pojmem *kukla* moderní člověk. Tedy že se nasazovala přetažením přes hlavu a byla vždy tvořena kontinuálně, čímž nepotřebovala žádné spony či jiné zapínání. Po delší úvaze musíme tedy i usoudit, že *chaperon* se vyvinul spíše z *kukly* než z *kápě*. Popis *chaperonu* je opět začleněn v kapitole 5.12 *Kápě, kápice, kapuce* a to primárně pro svou příbuznost lingvistickou.

Kuklou je možné dále nazývat i ochrannou měkčenou pokrývku hlavy, kterou oblékali rytíři pod helmici ke zmírnění následků tupého nárazu, taková součást zbroje se na české šermířské scéně nazývá *batvat*. Název *batvat* nemá v dostupných zdrojích historického ani lingvistického podkladu. Přes takovou měkčenou *kuklu* se mohla převléknout také *kukla* kroužková, zhotovená technikou proplétání a spojování kovových kroužků.

Název pro *kuklu* přešel do staročestiny přes praslovanské *kukuľb* které pravděpodobně vychází ze středolatinšského výrazu pro *kapuci cuculla*, do praslovanštiny přešlo pravděpodobně přes starohornoněmecké *cuculā*.¹⁴⁴ Rejzek¹⁴⁵ se navíc domnívá, že samo středolatinšské *cuculla* má keltský původ, a to v lexému *kukko* o významu vrcholek.¹⁴⁶ Tuto teorii dále nezmiňuje ani Etymologický slovník

---

¹⁴² Kybalová, 2001: str. 47.

¹⁴³ Pro popis *kápě* viz kapitola 5.12 *Kápě, kápice, kapuce*.

¹⁴⁴ Machek, 2010: str. 305-306.

¹⁴⁵ Rejzek, 2015: str. 320.

¹⁴⁶ Sekunduje Kybalová, 2001: str.58.

jazyka staroslověnského ve svém výčtu možných původů. Zmiňuje ale, že se v makedonštině význam *gugla* rozšiřuje i o koženou čepici.¹⁴⁷

Zatímco od slova *kápě* vzniká název pro Kapucíny, slovo kukla dává vzniknout obecnějšímu názvu *kuklík*, tj. někdo, kdo obléká *kuklu*. Ačkoliv se jedná o maskulinum, je možné označit kuklíkem i ženu za předpokladu, že *kukla* halí totožnost dotyčného, ženský ekvivalent *kuklíka* neznáme. Sekundárně se pak lexémem *kuklík* označuje cibulová zelenina, jejíž slupka po oloupání připomíná kuklu, respektive plášť kukly. Elektronický slovník staré češtiny jmenuje jako takovou zeleninu cibuli, česnek a pór zahradní, ačkoliv právě pór ani pórek takový tvar přímo nevytvářejí.

---

¹⁴⁷ ESJS, str. 381-382.

5.18 Kuršit

Kuršitem se označoval drahý kožešinový svrchní oděv rytíře, který oblékali přes zbroj, což zmiňuje již Alexandreida ze sklonku 13. století. Zbrojí je tedy minimálně z pohledu doby Alexandreidy myšlen starší typ sestávající primárně z kroužkové košile, maximálně menších plátových prvků chránících paže. Je tedy pravděpodobné, že *kuršit* kopíroval tvar zbroje či ji maskoval.¹⁴⁸ Nepochybně napomáhal i tlumení zvuků chřestění, které taková zbroj vydává, a mohl tedy sloužit i jako praktický doplněk zbroje.

Již Ottův slovník naučný¹⁴⁹ uvádí, že název *kuršit* vychází z lat. *cursetus*, příp. francouzské obdoby *corset*, obojí blízké významu *tělo*, opomíjí však germánský mezistupeň, resp. střhněm. *kursît* o významu kožichového oděvu (*Pelzoberrock*), jak píše ve svém slovníku Gebauer.

---

¹⁴⁸ Zíbrt, 1892: str. 154.

¹⁴⁹ Dnes volně dostupný např. na adrese https://cs.wikisource.org/wiki/Ottův_slovník_naučný.

5.19 Nábedrně

Nábedrně označuje oděv stejné funkce i podoby, jako *hácě*, tedy by se tento lexém dal považovat za synonymum. Skutečnost, že je poprvé doložen v Bibli olomoucké z roku 1417, naznačuje, že jde pravděpodobně o dobový novotvar. V první zmínce v této písemné památce má být *nábederně* lněné a sloužit jako prvotní zakrytí „aby přikryli tělo ohavnosti své,¹⁵⁰ tedy aby zakryli svou nahotu. Další text doplňuje rozsah tohoto oděvu, i když pravděpodobně mylně – „*ot ledví až do bedr.*“¹⁵¹ Takový oděv by příliš nahoty nezakryl, ale můžeme na základě tohoto rozvedení uvažovat o významu pouhé bederní roušky. Latinská obdoba textu ale jasně mluví o *feminalia*, tedy spodním prádle, o délce „*renibus usque ad femora,*“ tj. od pasu po stehna.

V druhé zmínce o *nábedrni* v rámci Bible olomoucké už ale nemůže být pochyb, že se jedná o složitější část oděvu než pouhou bederní roušku. „[...] i korunoval jeho vší ctí. Třevíce i nábedrně i náplecník vzložil naň a přepásal jej zlatými zvonci mnohými [...]“¹⁵² U tohoto citátu uvádí Gabauer¹⁵³ latinský ekvivalent *femoralia*, sice o stejném významu spodního prádla, tentokrát se ale jedná o slovo přímo motivované z lexému *femum* o významu *stehno*. Zde se objevuje ale možná motivace vzniku tohoto pojmenování. Za prvé jde o částečný kalk, kdy je pojmenování vytvořeno dle části těla, kterou zakrývá, jen ve staročeském ekvivalentu se odklání k příbuznosti s bederní rouškou, sekundárně pak nemůžeme opomenout spojení *nábedrně i náplecník*, které vypovídá o totožné slovotvorné motivaci.

Možné také je, že písař užil tohoto slova jako vznešenějšího ekvivalentu ke slovu *hácě*. Je reálné, že všemi vrstvami užívané *hácě* zněly obzvláště vyšším vrstvám do jisté míry vulgárně, podobně jako dnes vyznívá slovo *trenky*, a tak se začal užívat opisný lexém, který tolik neupozorňuje na intimní partii.¹⁵⁴

---

¹⁵⁰ Ex 28:42, Bible Olomoucká I., fol. 37v, dostupné on-line: <http://www.digitalniknihovna.cz/vkol/view/uuid:7d53bba8-bb77-440a-be95-3ab26eac4682?page=uuid:fc5950d5-a6f2-441b-956b-3c30508ffa2d>.

¹⁵¹ Tamtéž.

¹⁵² Sir 45:10, Bible olomoucká II., fol. 40v, dostupné on-line: <http://www.digitalniknihovna.cz/vkol/view/uuid:222857fc-4087-4261-9a35-f79ceb79951d?page=uuid:3dd635ad-f724-4ed4-855e-2561fc661dd9>.

¹⁵³ Staročeský slovník, 1970: heslo *nábedrně*.

¹⁵⁴ Připomeňme spojení *ceckové hacě*, což byl prakticky terminus technicus.

Sám český kalk pak velmi srozumitelně mluví o něčem *na bedrech*. Sám lexém *bedro* je pak skutečně příbuzný s lat. *femur*,¹⁵⁵ kdy dochází k slovanské hláskové změně *mr > br* a metatezi *d-b > b-d*. Významový posun je pak zcela pochopitelný, navíc s přihlédnutím k tomu, že dnešní generace mluvčích vnímá význam *beder* jako zad všeobecně či dokonce označuje přímo ramena.¹⁵⁶ První zmiňovaná citace z Bible olomoucké pak získává správný význam, pokud písař *bedr* chápal jako stehna. Takový význam u hesla *bedro* bývá ale ve slovnících staré češtiny uváděn na posledních místech, nebyl tedy pravděpodobně příliš frekventovaný.

---

¹⁵⁵ Machek, 2010: str. 50, Rejzek, 2015: str.74.

¹⁵⁶ Machek, 2010: str. 50.

5.20 Nohavicě

Nohavicě byla ve středověku samostatnou částí oděvu, šlo o návlek na nohu, primárně kryjící holeň a lýtko, mohl dosahovat ke koleni, nad koleno či až vysoko k hýždím a končit u kotníku, či pokračovat páskem jako úchytem pod chodidlo, případně přecházel i do podoby punčochy. *Nohavicě* držela na noze díky *podvazku*, který byl z pruhu látky, stužky či tkanice. *Podvazek* se vázal v úzké části nohy hned pod kolenem, nad kolenem nebo umožňoval připevnění vysoké *nohavicě* k pasu. *Nohavicě* se samozřejmě nosily v páru, pár *nohavic* ale neměl nutně stejnou barvu. Zejména u mužů mohly *nohavicě* dávat najevo příslušnost ke šlechtickému rodu či poddanost daného pána, měly tedy svou heraldickou funkci. Takováto barevná móda se primárně rozmáhá v polovině 14. stol, kdy lze na vyobrazeních sledovat *nohavicě* barevně členěné nejen stylem *miparti*, tedy každá *nohavicě* jinak barevná, ale mohly být i vyloženě pruhované či se šachovnicovým vzorem.¹⁵⁷

Nohavicě byly genderově neutrální, v základu nosili muži i ženy stejný kus oděvu. Ženské *nohavicě* ale nebyly tak na očích, zůstávaly proto v neutrálnějších barvách, ale mohla je zdobit výšivka v oblasti kotníku. Z pravidla ženské *nohavicě* nedosahovaly větší délky než nad kolena, stehna byla oproti těm mužským vždy kryta dlouhou sukni, zatímco mužský svrchní oděv se stále zkracoval. Mužské *nohavicě* zase byly vždy nošeny s *hácěmi*, které zajišťovaly decentní zakrytí i v případě velmi krátkých kabátců. Dlouhé mužské *nohavicě* se navíc mohly přivazovat přímo k *hácím*, což umožňoval buď samotný střih (respektive prostřih) *hácí*, či opasek držící *hácě* přidržel i *nohavicě*.

Nohavici je možno zkonstruovat z relativně jednoduchého střihu o třech částech (velmi záleží, jestli jde o verzi punčochovou či nikoliv). Velkým problémem při vytváření *nohavic* byla ale spotřeba látky. Z praktického hlediska se stříhaly *nohavicě* diagonálně k osnově látky, čímž se dosáhlo částečné pružnosti výsledného oděvu, prostřihy na látce tak byly mnohonásobně větší a stále nezaručoval správně padnoucí oděv. I ve 14. století je šití *nohavic* považované za velmi náročnou práci. Zejména tehdejší móda vyžadovala *nohavicě* (mnohdy již spojené v pasu v punčochový typ)

---

¹⁵⁷ Kybalová, 2001: str. 173 i Winter, str. 32-33.

velmi upnuté, tedy šité na míru.¹⁵⁸ Na takové *nohavicě* pak mohla být spotřeba látky až 6 loktů.¹⁵⁹

Je skutečně zajímavé, že v době středověku nikdo nevytvářel *nohavicě* pletené. Tato technika byla známá už v pravěku, teoreticky je jednodušší, než přízi utkat a pak z ní něco takto náročného navíc s požadovanou pružností šít, jednoduše specifickou část oděvu uplést. Technika pletení nebyla ve středověku zcela zapomenuta, dokazuje to i česká textilní památka uchovávaná ve svatovítské pokladnici na Pražském hradě – pontifikální rukavice sv. Vojtěcha zhotovená ze lnu a hedvábí mezi 12. a 14. stol. snad v muslimské části Španělska.¹⁶⁰ Zda byla technika pletení držena jako tajemství mezi muslimskými řemeslníky a křesťanská Evropa si technologii před novověkem neosvojila, není známo.

Název pro *nohavicě* je motivován *rukavicemi*,¹⁶¹ přičemž nejde o stejný slovotvorný proces, ale přímou motivaci, kterou lze doložit tím, že rukavice vychází od slova rukáv, zatímco žádný noháv či nogáv v žádných památkách doložen není. Za středověké synonymum k slovu nohavicí lze považovat *podkolenek*, takový výraz může být ale užit i pro vysokou botu či holenní část zbroje.

---

¹⁵⁸ Viz Příloha č 7 – Oděv Václava IV.

¹⁵⁹ Kybalová, 2001: str. 172.

¹⁶⁰ Odstrčilová, 2015: str.56. 57

¹⁶¹ Machek, 2010: str. 401

5.21 Ocas (vlečka)

Kromě klasického významu *ohonu*, označoval *ocas* i prodloužení sukně oděvu do vlečky, jak se začaly nosit ve 14. stol. Pojmenování je zřetelně metaforické, stejné paralely nacházíme i v jiných jazycích střlat. *Cauda*, či něm. *Schwanz*.¹⁶² Nářečně se tak donedávna nazývaly i dlouhé pentle zdobící ženský účes, případně (paralelně) větev na voze.¹⁶³ Výraz *vlečka* je novodobý, ve staré češtině není zdokumentován. Lexém *ocas* má etymologický původ nejasný, vychází z církevně slovanského *očesъ*, a odvozuje se buď od psl. *отъчесати* a to ve spojitosti, že se dobytek ocasem *ohání* a *očesává*, či od *ot-jasъ ve smyslu *volně připojeno k tělu*.¹⁶⁴

Vlečka se do odívání dostává ve 14. století, pokles ceny materiálu přál jeho užití v okázalosti, prodloužení sukně nemá nijak praktický efekt. Prodloužení široké, splývavé sukně esteticky kontrastovalo s hlubokými oválnými výstřihy a otevřenými boky *surcotů*, celkový vzhled převzatý z francouzského a burgurského dvora, iniciačně přivezené na český královský dvůr Blankou z Valois (1334), kdy se tato móda v Čechách ujala. Již Eliška Přemyslovna se ale za Jana Lucemburského vdávala „na nevěstinský šat s o dlouhé vlečce“¹⁶⁵ v roce 1310. Skutečně módní se *ocas* stává až v druhé polovině 14. stol. a století následujícím, kdy v Paříži pronikla i do oděvu kléru, jak o tom vypovídají zákazy z pařížského koncilu z roku 1418.¹⁶⁶

Ocas se z místní módy vytrácí v době husitské, kdy je v českých zemích kladen velký důraz na skromnost. Je však jisté, že zatímco nižší stavy a zastánci husitského hnutí vlečky odložili, šlechta zejména v Praze si honosný oděv včetně *ocasů* ponechává.

---

¹⁶² Havlová, 1992: str. 31-41.

¹⁶³ tamtéž

¹⁶⁴ ESJS, 2006—: str. 571-572.

¹⁶⁵ Winter, 1894: str. 44.

¹⁶⁶ Tamtéž.

5.22 Onučě

Onučě, v současných textech jmenována spíše jako *ovinka*, případně *ovinovačka*, je dnes prakticky neužívaná část oděvu. Dlouho byla i součástí novodobého vojenského stejnokroje. *Onučě* jsou ze své podstaty párová záležitost, jedná se o dva dlouhé, ale úzké (max. 15 cm) pruhy látky, které slouží k ovinutí kolem dolní části nohou až k úrovni kolen. Ve středověku se oblékaly k různým druhům kalhotového odění, a to jak ke krátkým kalhotám po kolena, či se ovíjely přes samotné kalhoty.¹⁶⁷ Mnohdy nelze na dobových vyobrazeních poznat, zda jde o *ovinky* přes kalhoty či je jen doplňující. *Onučě* se ale nikdy nenosila s *nohavicemi*, jejich účel je velmi podobný, *onuče* ale díky tomu, že se pevně omotávají kolem nohy, sedí lépe než *nohavičě*. Pruhy látky bývaly tkány separátně, zřídka šlo o ústřížky z látky. V různých etapách mohly být různě barevné, upevněny byly buď prostým založením volného konce *onuče* za předchozí omotanou smyčku a vytvořením jednoduchého plochého uzlu, případně se užívaly speciální sponky.

Onučě lze označit i za první verzi obuvi, pokud v pravěku neznali ševcovské řemeslo, nohy pouze obalovali nějakým materiálem, kůží, později plátnem, případně koženými (nebo i kožešinovými) pruhy. Užívání *onucí* jako primární ochrany chodidel se drželo i v době středověku u chudých vrstev, pro které byly kožené boty nákladnou záležitostí.¹⁶⁸

Onučě má podle Machka stejný etymologický prazáklad jako např. sloveso *obouti*, tedy vychází z tvaru **on-u-t-ja* a se zmiňovaným slovesem sdílí kořen **ou-*.¹⁶⁹ Rejzek sekunduje a dodává původ **on-* buď z indoevropské předložky pro na – **an(a)* či ie. **on* o významu v.¹⁷⁰ Oba etymologové připomínají praslovanskou podobu, Machek *onušta*, Rejzek *onuťa* (SJS uvádí оноуща, ale i o významu obuvi či sandálů). Etymologický slovník jazyka staroslověnského předchozí etymologické výklady doplňuje o původ praslovanské přípony *-tja* spojením dvou sufixů *-tb* a *-ja*.¹⁷¹

---

¹⁶⁷ U tohoto hesla zacházíme se slovem kalhoty velmi benevolentně pro jinak velmi širokou škálu oděvů (a ještě širší škálu jejich názvů) užívaných převážně muži k zakrytí spodní části těla.

¹⁶⁸ Více k tématu cen oděvů viz Nachtmannová, 2017.

¹⁶⁹ Machek, 2010: str. 415.

¹⁷⁰ Rejzek, 2015: str. 428.

¹⁷¹ ESJS, 2006–: str. 586.

5.23 Pachy, páchy

Pachy Malý staročeský slovník nekonkrétně uvádí jako „ozdobné přívěsky na rukávech“. Staročeský slovník specifikuje ozdobu jako pruhy tkaniny, které se připevňovaly k rukávům, a to na rameni nebo v místě lokte, což odpovídá dobovým vyobrazením. Dlouhé mohly být k zápěstí, ale mohly dosahovat až k zemi, šíře není nijak definována, mohly v místě připevnění obepínat celou paži a o stejné šíři pak splývat k zemi, či mohlo jít o úzké proužky látky, široké třeba jen pět centimetrů. Nemuselo nutně jít ani o látkové rukávové přívěšky, např. Václav IV. oblékal oděv s úzkými pachy z kožešiny hranostajů.¹⁷² Kybalová¹⁷³ *pachy* definuje jako *parukávy*. Objevují se již koncem 12. století, velmi populární byly i v době 14. stol. Na oděv mohly být našité, či jen připnuté ozdobnou sponou, odtud asi vysvětlení uvedené v Malém staročeském slovníku. *Pachy*, stejně jako rukávy k oblečení přivazované šňůrkou, se stávaly vzácnými dary a zástavami, kterými mohla dívka obdarovat svého vyvoleného na znamení své přízně. Většinou se tak dělo na rytířských turnajích. Lidová etymologie praví, že se takovým rukávům říkalo *pachy*, protože se za nositelem táhly jako pach. Kybalová na tomto základě předpokládá, že byly terčem časté kritiky,¹⁷⁴ té ale podléhal každý nový módní prvek.

Etymologické vysvětlení je nejasné, Machek připouští příbuznost s polskými slovy *pacha* (podpaží) či *pazucha* (ňadra). Odkazuje i na možnost příbuznosti s německých *fach* tj. záhyb košile či závoje.¹⁷⁵ *Pach* opravdu může evokovat podobnost s takovým záhybem, případně i se závojem samotným. Přejímka z němčiny se nám zdá pravděpodobnější, nutno ji ale datovat před 14. stol., kdy čeština nahrazovala *f* retnicemi *b* nebo *p*.

---

¹⁷² Viz Příloha č. 7 – Oděv Václava IV.

¹⁷³ Kybalová, 2001: str. 97.

¹⁷⁴ Tamtéž.

¹⁷⁵ Machek, 2010: str. 427.

5.24 Prusplech, prsplech

Prusplech je počeštěné označení pro hrudní kyrys rytíře. Zatímco slovo *kyrys* se do češtiny dostává z němčiny později a ve staročeštině o něm nemáme zmínky, výraz *prusplech* se objevuje v patnáctém století v účtech Oldřicha II. z Rožmberka¹⁷⁶ ve velmi počeštěné podobě. *Prusplech* je již ze svého pojmenování kovovou zbrojí k ochraně hrudi, případně i zad. Latinsko-český slovník Klementinský¹⁷⁷ z poloviny 15. stol. uvádí *prusplech* jako jediný překlad k *logium*, dnes bychom řekli (hrudnímu) pancíři.

Z doložených památek ale vyplývá, že byl tento lexém používán s příslušným adjektivem k popisu i jiné hrudní zbroje, specificky pak „prusplechuóv kožených z koží buvolových,“ jak se píše ve staročeském překladu Polova Milionu, když pojednává cizokrajných zbrojích. Koncept zpracovávání kůže do zbroje byl v Čechách znám, nepoužíval se však na hrudní pláty, pravděpodobně proto bylo zapotřebí dvojího určení zdrojového materiálu popisovaných zbrojí, ač se samostatný lexém *plech* používal s významem krátkého kožešinového kabátu sahajícího jen pod prsa.¹⁷⁸

Motivace pojmenování je v tomto případě velmi zřejmá, zejména v počeštěnější verzi *prsplech*, doslova *plech na prsou*. Pojmenování se inspirovalo ve středohornoněmeckém *brustblēch*, jedná se tedy o částečný až úplný kalk¹⁷⁹ a zároveň slovní hříčku. Jak jsme uvedli výše, lexém *plech* (z německého *belege*¹⁸⁰) označoval už část oděvu halící hrudník. Podobnost středohornoněmeckého *blēch* s jmenovaným lexémem a zároveň blízká příbuznost slov *prs* a *brust* dala vzniknout příkladovému kalku a lingvistické hříčce.

---

¹⁷⁶ Staročeský slovník, 1977-: heslo *prusplech*.

¹⁷⁷ Voleková, 1455: 61r.

¹⁷⁸ Winter, 1894: str. 153.

¹⁷⁹ Pravděpodobně rannější podobu české přejímky uvádí Malý staročeský slovník – *prustplech*.

¹⁸⁰ Machek, 2010: str. 457.

5.25 Patnoch, patnochy

Patnochy byly speciální dřevěné nazouváky, které šlechta obouvala přes, resp. pod drahocenné střevíce, když vycházela do špinavých ulic. Zabránilo se tak jak zašpinění společenských bot, tak i spodních lemů oděvu, které se nazutím *patnochů* rázem ocitly o několik centimetrů výše. Podobně se šetřila i podrážka bot, která v městském prostředí, na kamenném dláždění vydržela maximálně půl roku. Experiment výrobce dobových bot prezentovaný na soukromé konferenci ukazuje, že užíváním *patnochů* se životnost kožené podrážky až zdvojnásobuje. *Patnoch* je tedy dřevěná konstrukce připomínající podrážku s jedním či dvěma podpatky, doplněná o kožené řemenní, které dotváří podobnost s pantoflem.¹⁸¹ Nejedná se tedy o podobnost či totožnost s *holčuchami*, botama které byly celodřevěné a nosila je nižší vrstva obyvatelstva.

Etymologicky jsou *patnochy* poněkud záhadou, Jungmann ve svém Slovníku česko-německém překládá *patnochy* jako *pantofle*, a to i v porovnání s dalšími slovanskými jazyky,¹⁸² podobně ke svému heslu přistupuje i Staročeský slovník¹⁸³. I přes vizuální podobnost s pantoflem se ale vysvětlení problematizuje už v okamžiku, kdy se etymologický kořen pantofle nachází ve středořeckém **pantófellos* (tzn. ‚celý z korku‘)¹⁸⁴ a i němčina zachovává téměř původní podobu – *Pantoffel*. Staročeský slovník ale rovněž dává ke srovnání italské *pattino*, tedy brusle, které jsou teoreticky vizuálně *patnochům* podobné a podobně obtížně se v nich musí chodit. *Pattino* je lexém příbuzný *patnochům*, základ bude pro oba lexémy ve starolat. *patinus* podobného významu.¹⁸⁵

---

¹⁸¹ Viz Příloha č. 6 – Patnochy.

¹⁸² Jungmann, 1835-1839, III: str. 43.

¹⁸³ Staročeský slovník, 1977–: heslo *patnochy*.

¹⁸⁴ Machek, 2010: str. 432 i Rejzek, str. 445.

¹⁸⁵ Staročeský slovník, 1977–: heslo *patnochy*.

5.26 Prošívanicě

Prošívanici v této práci zmiňujeme již ve spojení s *kabátem*, kterému je velmi podobná. Zatímco *kabát* jsme definovali jako prošívaný či vycpávaný oděv s rukávy, *prošívanicě* je už ze svého názvu vždy prošívaná, vzniká tedy tím, že se vycpávací materiál vloží mezi svrchní látku a podšívku, které ho mezi sebou po prošití upevní. Materiál používaný na vnitřní vrstvu *prošívanicě* se mohl regionálně lišit. Primárně se užívala vlna, bavlna či len, a to jak v surové, česané formě, tak již ve zpracovaných, utkaných polotovarech. Další potencionální distinkcí mezi *kabátem* a *prošívanicí* může být to, že *prošívanicě* nutně nemusí mít rukávy, může jít o pouhou vestu. Zpravidla se ale termín *prošívanicě* (případně tedy se ztrátou jotace – *prošívanice*) dříve i dnes užívá jako synonymum i k prošívanému (i nesprávně k vycpávanému) *kabátu*.

Prošívanicě byla na různých místech jinak vyplňována, hustší výplň byla zapotřebí primárně na hrudi a ramenou, kde byla potřeba vysoká ochrana před útočником, ale zároveň i před otláčeninami z těžké zbroje, která se na ni mohla ještě oblékat. (V takovém případě měla *prošívanicě* jako součást brnění význam v podobě ochrany i před tupými nárazy, kdy tlumila otřes a jeho rezonance, které mohly způsobovat i smrtelná zranění.) V oblasti břicha, boků a, měla-li *prošívanicě* rukávy, loktů a průramků byla *prošívanicě* i *kabát* výrazně tenčí, tedy méně vycpávaná, pro umožnění lepší pohyblivosti bojovníka.¹⁸⁶ Nacházíme i takové *prošívanicě*, které mají rukávy k ramenům jen přivazované koženými řemínky (ve spoji se obě části překrývaly, aby se potencionální slabé místo proměnilo ve dvakrát tak chráněné), podpaží pak nebylo chráněno prakticky vůbec, mobilita byla ale mnohonásobně navýšena. To neplatí u výjimečných nálezů, kdy byly k *prošívanici* přivazovány i prošívané nohavice, které se stávaly i cílem kritiky duchovních mravokárců, že: „v nové módě nelze ani před Bohem pokleknout.“¹⁸⁷

Staročeský slovník definuje *prošívanici* jako „prošívané ochranné odění horní části trupu,“ pracuje tedy s verzí vestového typu. Oproti *kabátu* nenacházíme druhý význam, který by naznačoval, že se *prošívanicě* proměňovala i v oděv civilní, nelze

---

¹⁸⁶ Gersdorfová, 2016: str. 153.

¹⁸⁷ Tamtéž.

tedy očekávat nějaké její honosné zdobení, jako u *kabátu*, nelze ho ale pro částečnou zaměnitelnost těchto výrazů ani zcela vyloučit.

Etymologicky vychází *prošívanicě* zcela čitelně ze slovesa *prošívati* – „protahovat zpevňující stehy čím.“¹⁸⁸ Samotné sloveso *šíti* má v evropských jazycích mnoho příbuzností, např. lat. *suere*, ang. *sew*, lot. *šūt*. Podle Machka¹⁸⁹ vychází z ie. kořene označujícího sešívání kůže: **sǵū-*. Praslovanská podoba infinitivu je totožná s dnešní – šiti. Etymologický slovník jazyka staroslověnského uvádí jako původní ie kořen **sǵeuH-/sǵuH-* a dodává, že může jít o rozšíření kořene ie. **sei-/seHj-* o významu *vázat* či *spojovat*.¹⁹⁰

---

¹⁸⁸ Staročeský slovník, 1977–: heslo *prošívanicě*.

¹⁸⁹ Machek, 2010: str. 610.

¹⁹⁰ ESJS, 2006–: str. 942-943.

5.27 Rúcha, šlojieř

Vdané či jinak vázané ženy takřka po celou dobu středověku skrývaly své vlasy pod různé druhy závojų, šátků, roušek. Winter píše, že „*i padlá děvčata měla se zavíjet*“¹⁹¹, z čehož lze usuzovat, že původně šlo o značení ženy, která přišla o panenství, než o označení jejího sociálního statutu. Ač bylo takřka nemyslitelné, aby provdaná či ovdovělá žena ze šlechtické či měšťanské vrstvy chodila na veřejnosti prostovlasá, míra zahalení se vlivem času ale třeba i postavení, velmi různila, od halení celé hlavy, krku a případně výstřihu, až po lehoučký prakticky průhledný závojíček splývající z temene hlavy.¹⁹² Zejména mladé provdané ženy tíhnoucí k parádění vlasy jen intrikovaně přikrývaly, zatímco oděv vdovy se vyznačoval upnutým zahalením vlasů. Jak píše Kybalová, nikdy ve středověku nebyla zcela povinnost vdaných žen skrývat vlasy celé, mohlo jít pouze o módní vlnu či umělecké vyjádření stáří zobrazované ženy, jak dokládá na vyobrazeních žen spojených s Karlem IV.¹⁹³ Alternativou k zavíjení se v roušky byly praktické *čepce*.¹⁹⁴ Oba oděvní kusy bylo možno kombinovat, případně bylo kombinováno více druhů závojų najednou, kdy jeden zajišťoval formální zakrytí, někdy i krku či dokonce brady, a druhý již sloužil jako módní doplněk.

Závoj je také důležitou součástí nejstarších českých legend, specificky těch o sv. Ludmile, která tím svým měla být zardoušena. Autorka již ve své bakalářské práci primárně lingvisticky dokazuje, že šlo jen o slovní mýlku a sv. Ludmila byla ve skutečnosti zardoušena provazem.¹⁹⁵ Kosmova kronika ale připomíná nejen vraždu závojem, ale i uctívání ostatků této oděvní součásti, což dokazuje, jak rychle zažité romantizování závoje bylo. Kosmas označuje Ludmilin závoj latinsky jako *peplum*, kterýžto výraz překládá Kybalová specificky jako *šlojieř*.¹⁹⁶ *Peplum* se nazývá i artikl zboží, na který byly roku 1101 v Bořivojově listině vyměřeny trhové dávky, tedy daně z prodeje, kteroužto zmínku lze oprávněně vykládat jako doklad toho, že se se *šlojieři* již ve 12. stol. hojně obchodovalo¹⁹⁷, případně že šlo o zboží vysoké hodnoty. Závoj

---

¹⁹¹ Winter, 1894: str. 377.

¹⁹² Kybalová, 2001: str. 113.

¹⁹³ Kybalová, 2001: str. 185.

¹⁹⁴ Viz kapitola 5.3 Čepce, čepicě.

¹⁹⁵ Vojtová, 2018: str.25-26.

¹⁹⁶ Kybalová, 2001: str. 185.

¹⁹⁷ Zíbrt, 1892: str. 88.

mohl být drahocenným darem pro dámu, a dárci se mohl skutečně prodražit, ani závoje z pravého hedvábí nebyly v Čechách zejména 14. století žádnou vzácností, dokládá to i zažitě pojmenování *hedvábník*, Winter pro nejjemnější hedvábné šlojieře uvádí i termín *paučníky*,¹⁹⁸ kterýžto termín ale staročeské slovníky neznají. Přikrytí hlavy bývalo zpravidla bílé barvy, což s sebou nese i jistou praktičnost v ochraně před sluncem, rozhodně ale mohlo být např. vyšíváno florálními či figurálními motivy, ozdobně lemováno či doplňováno o různé šperky.¹⁹⁹ Samostatným velmi distinktivním šlojieřem je šlojieř s volánky, Kybalová ho nazývá *kruseler*, název vychází z němčiny. Ve staročeském jazyce sice nenašel (kupodivu s ohledem na jinak široké názvosloví spojené s krytím hlavy) vlastní pojmenování, naopak našel svou specifickou českou či přímo pražskou formu, která je vzpomínána v oděvním pořádku z Ulmu.²⁰⁰ Podle dobových vyobrazení mohla být stejnými volánky obohacena i škrobená *rúcha*.

Pokud je latinské *peplum* spojováno s obrazem sv. Ludmily, mluví o něm Zíbrt jako o *šatce*, nikoliv o šlojieři. Šatkou pak pojmenovává pokrývku hlavy, která je pevně zavinuta a z pravidla jeden, zřídka i oba cípy volně visí z hlavy. Mohla, ale nemusela zakrývat i uši.²⁰¹ Winter později jeho výklad rozšiřuje, že šlojieř mohl splývat z hlavy i volně bez zavinutí. Nutno tedy ale šlojieř definovat jako širší a dlouhý pruh látky omotávaný kolem hlavy. Nepodobná šlojieři byla i rúcha, která se ale místo ovíjení porůznu skládala či řasila, případně se předem aranžovala na drátěné konstrukce²⁰² a hojně se škrobila, zejména na počátku 16. století je tento zvyk již rozšířen i mezi nižší vrstvy.²⁰³

Výrazů pro zavítí hlavy je nepřeborné množství a vystačilo by na samostatnou diplomovou práci, jako další lze jmenovat *zavítie*, *zavinutie*, *šatka*, *chrbol* a mnohé další. Závoj může v některých případech označovat i termín *čechlík*²⁰⁴, nevíme ale přesně, kde se dvojitý význam tohoto lexému zrodil. Winter i Zíbrt na jejich rozlišení

---

¹⁹⁸ Winter, 1894: str. 48.

¹⁹⁹ Lze předpokládat nějaké druhy broží, zdobené vlasové špendlíky, rozhodně ale nesmíme opomenout záušnice.

²⁰⁰ Kybalová, 2001: str. 187-189

²⁰¹ Zíbrt, 1892: str. 87-88.

²⁰² Winter, 1894: str. 378.

²⁰³ Tamtéž, str. 379.

²⁰⁴ Viz kapitola 5.1 Čechel, čechl, čechlík.

podávají vcelku vyčerpávající výklad. Jednotlivé reálie označované uvedenými termíny se od sebe lišily primárně materiálem i kvalitou látky. Právě materiál indikoval i společenskou úroveň ženy, která zavítí oblékala. Sekundárním rozlišovacím faktorem pro závoje všech druhů mohl být jejich tvar či délka, ty se mohly pohybovat od malých kruhových závojičků, které se překládaly a k hlavě připínaly vlasovými špendlíky, až po několika metrové obdélníkové pruhy látky k zavinutí, jejichž průměr bývá v některých zemích cílem oděvníků pořádků, kdy jsou omezovány počty záhybů na šlojieřích měšťanek na nejvýše čtyři záhyby.²⁰⁵

Název *šlojieř* vychází ze středohornoněmeckého *sloier*²⁰⁶, zatímco *rúcha* je pokračovatelem praslovanského **rucho*, snad ve spojitosti s *rouno*. Rejzek ale připomíná i slovesa jako *rušit* či *rvát* a připomíná i etymologický výklad slova *róba*, možno tedy spojovat až s (válečnou) kořistí.²⁰⁷ Praslovanská rekonstrukce **rucho* se v příslušných slovnících neuvádí, všeslovanský základ je ale téměř nevyvratitelný s ohledem na široké zastoupení příbuzných slov napříč slovanskými jazyky.

---

²⁰⁵ Kybalová, 2001: str. 186-187.

²⁰⁶ Machek, 2010: str. 616-617.

²⁰⁷ Rejzek, 2015: str. 546 a 542.

5.28 Spalnieř

Spalnieř, francouzsky *pourpoint* či *dublet*, německy *wams*, byl krátký vatovaný kabátec vycházející ze 14. století, který se oblékal pod plátovou zbroj. Je úzce příbuzný s *kabátem* či *prošívanicí*, na rozdíl od nich je ale těsně přiléhající k tělu, více lichotivě tvaruje postavu, odpovídá siluetě plátových zbrojí, délkou sahá sotva pod hýždě. Datujeme ho do 14. století, kdy se objevuje móda oděvů šitých na míru. V kombinaci plátovou zbrojí pak už neslouží jako *kabát* či *prošívanicě* jako další ochranná vrstva, slouží čistě jako měkčení nárazů, které by jinak s plátem i rytířem mohly ošklivě rezonovat. Rychle se vyvíjí ale i do civilního oděvu. Je cosi romantického na představě, že muž právě sesedl ze svého koně, sundal pláty a bez dalšího převlékání dál spěchal za svými povinnostmi, což pravděpodobně mnozí rytíři začali využívat v kurtoazii. Oblékal-li se šlechtic na turnaj, nepředpokládal, že bude po celou dobu v brnění, být v přítomnosti dam jen ve *spalnieři* bylo přijatelné, odpovídal-li *spalnieř* jistému standardu. Byl proto zajisté zhotovován z drahé svrchní látky, snad již ve 14. století vyšíván či jinak zdoben. Zíbrt zmiňuje, že podle jakési německé básně měl Jan z Michalovic *spalnieř* zhotovený z hedvábí.²⁰⁸ Originálním prvkem, se kterým bylo možno pracovat, bylo samotné prošívání *spalnieře*, mohlo být ve vodorovných či vertikálních pruzích, čtvercích, obdélnících atp., možnosti jsou téměř neomezené a těžko tedy nepomyslet, že by šlechtici neužili takovou možnost i k vykreslení jednoduchých heraldických figur. Tyto domněnky se bohužel těžko dokládají, *spalnieř* se primárně nosil pod brněním, dobové kresby tedy zachycují rytíře buď v plném odění, nebo v oděvu civilním. Zobrazení či i popsání v literatuře muže ve *spalnieři* by se mohlo rovnat znázornění urozené ženy ve spodní košili.

Spalnieř se v době baroka stává až základní částí oděvu, kdy vycpávaný módní kabátec napomáhá dosáhnout (nejen) mužské ideální barokní siluety.

Francouzský název *dublet* čitelně vypovídá o skutečnosti, že byl *spalnieř* šit ze dvou látek (svrchní a spodní), německé *wams* se pro změnu odvíjí od druhu vycpávky – *spalnieř* byl snad vždy vycpáván cupovanou bavlnou. Český název pak vychází z latinského *spalleria* či spíše italského *spaliera*, které má svůj základ ve

---

²⁰⁸ Zíbrt, 1892: str. 147.

spalla – rameno,²⁰⁹ odtud snad i druhý uvedený význam v Malém staročeském slovníku – ramenní pláty brnění. Hlávka ř na konci slova ale napovídá, že nejde o přejímku přímou, a že musel český *spalnieř* přejít spíš přes francouzskou obdobu *espalière*, kde *e* měkčí předcházející *r*. Přejímka pravděpodobně proběhla již ve století 13., kdy k hláskové změně, která dávala vzniknout hlásce ř, docházelo. Musíme tedy předpokládat existenci jakéhosi hrubějšího *spalnieře* na českém území již o století dříve. Druhou možností je pak možnost výkladu tak, že se *spalnieřem* nazýval i kabát či *prošívanicě* dřív, než dostal své zcela distinktivní rysy.

---

²⁰⁹ Kybalová, 2001: str. 83.

5.29 Suknicě

Suknici definuje Malý staročeský slovník jako svrchní soukenný oděv, tedy prakticky cokoliv zhotovené ze sukna – vlněné valchované látky s mírným leskem. Pro většinu středověkého lidu to snad byla pravda, ne nutně však pro šlechtu. *Sukni* jmenuje Kybalová jako „poctivý český oděv“²¹⁰ a staví ji do kontrastu k módním výstřelkům, a to i navzdory tomu, že bývá *suknicě* v dobových vyobrazeních z Velislavově bilbli či v Pasionálu abatyše Kunhuty bohatě ozdobně lemována či přímo dělena barevnými pruhy. Kybalová²¹¹ zmiňuje *suknici* i jako český název pro *surkot*, tedy oděv nošený urozenými muži i ženami. V základu by se mělo jednat o něco mezi šatovou sukni a pláštěm. Je bohatě řasený, mužský sahá ke kolenům či do půli lýtek a bývá přepásán v pase, ženský splývá až k zemi, případně je obohacen vlečkou. V módě se objevuje kolem poloviny 12. století v podobě s tříčtvrtečním rukávem, jeho podoba se však rychle mění a už na konci téhož století je zcela bezrukávový, naopak s hlubším průramkem, který se kolem roku 1230 prohlubuje prakticky až k bokům. Dosahuje až k pasu a prakticky nechává odhalený celý prostor mezi podpažím a boky, čímž odkrývá stále přiléhavější spodní *košuli*, která se tedy postupně stává součástí oděvu svrchního, či lépe řečeno – *formálního*. Hlubokým průramkům se říkalo v rámci mravokárství *čertí okénka*²¹², navzdory mravokárcům se ale stále rozšiřují až do takové podoby, že přední svrchní díl *suknicě* není víc, než tenký pruh látky rozšiřující se až v pase a ramenou. Průramky bývají ozdobně lemovány prýmkou či kožešinou, *suknicě* sama může být celá podšitá a obohacena může být o ozdobné i funkční knoflíkové zapínání vpředu či na ramenou. Chceme-li vnímat termíny *suknicě* a *surkot* odděleně, a nikoliv jako synonyma, můžeme tvrdit, že se *surkot* vyvíjí ze *suknicě*, která mu specificky na českém území předchází a *surkot* se ze *suknicě* přímo vyvíjí, ač nějakou dobu se *suknicí* koexistuje, vždyť popis primární *suknicě* (vyjma barevných pruhů, které jsou spíše zajímavostí než pravidlem) se shoduje s popisem původní podoby *surkotu* s rukávy.

---

²¹⁰ Kybalová, 2001: str. 95.

²¹¹ Kybalová, 2001: str. 92.

²¹² Kybalová, 2001: str. 175.

Slovo *suknicě* má stejný etymologický základ jako *sukně* – vychází ze skutečnosti, že původním materiálem bylo *sukno*, jež je spojeno se slovesem *soukati*,²¹³ které vychází z indoevropského **seu-k-* o smyslu *kroutit* či *ohýbat*.²¹⁴ Celistvým významem je pak tedy oděv z látky ze spředené vlny. Kybalová naznačuje pro cizojazyčný termín *surkot* etymologický základ ve slovanském *sukno*²¹⁵ a to přes fr., *souqueni*, jehož výslovnost prakticky odpovídá české podobě. Přestože *souqueni* je příbuzné se slovanským *suknem*, *surkot* ale vychází e francouzského kompozita pro svrchní košili.

---

²¹³ Rejzek, 2015: str. 614.

²¹⁴ Rejzek, 2015: str. 591.

²¹⁵ Kybalová, 2001: str. 92.

5.30 Šuba, čuba

Šuba, či případně *čuba*, se nazýval svrchní oděv zhotovený z kožešin, původně nejpravděpodobněji kožešin ovčích, v literatuře jsou pak hojně vyzdvihovány *šuby* z kožichu liščího. Zíbrt tento oděv či plášť definuje stříhem velmi podobným *suknici*, jen se širšími rukávy a s výjimkou, kdy od krku dolů mohl být nesešitý. Vyznačuje se pak velmi tím, že všechny okraje oděvu jsou založeny tak, že z kožešiny, která byla jinak v rubové části oděvu, vznikaly výrazné lemy. Pláště podobných stylů nacházíme po celé Evropě, specifikem *šuby* je to, že bývá v prsou na několikrát přetínána různými stužkami, které u otevřené *šuby* slouží k jejímu zapínání. Tento prvek je možno sledovat i v různých dalších slovanských oděvech, jak pozoruje Zíbrt.²¹⁶ Slovanské jazyky disponují i obdobnými názvy, ruštiny *šúba*, polsky *szuba*, slovinsky *šûba*,²¹⁷ lze tedy považovat *šubu* – reálii za slovanský, snad i tradiční oděv, který byl s honosností nošen po celý středověk, např. pán Hron z Pacova je v *šubě* vyobrazen na svém náhrobku.²¹⁸

Rejzek vykládá *šubu* jako původu starohornoněmeckého a to ze slova *schûbe*.²¹⁹ Machek v mladším německém *Schaube* také nachází spojitost, ale vykládá *Schaube* jako slovo pouze příbuzné. Jejich původ pak odhaduje někde z východu, nachází podobnost s *župou* či *župicou* vycházející z arabštiny.²²⁰ Dáváme za pravdu Machkovi, považujeme-li *šubu* za distinktivní až tradiční oděv Slovanů, nepřijde nám pravděpodobné, že by jeho název vycházel ze soudobé němčiny. Postrádáme ale nějaký praslovanský základ, či oděvní paralelu ve východní kultuře, které by daly jasnou odpověď na otázku, jak se původem neslovanské slovo stalo názvem pro typicky slovanský oděv.

---

²¹⁶ Zíbrt, 1892: str. 69-71.

²¹⁷ Rejzek, 2015: str. 645

²¹⁸ Zíbrt, 1892: str. 71.

²¹⁹ Rejzek, 2015: str. 645.

²²⁰ Machek, 2010: str. 629.

5.31 Varkoč, vafnrock, vaffenklejd

Varkočem se označoval lehký kabátek (*suknice*) odívaný přes zbroj rytíře či vojáka. Sloužil po většinu středověku primárně jako heraldické značení,²²¹ vzniká však z potřeby chránit železné brnění před žářem slunce či přímým deštěm, aby se rytíř nepřehřál či brnění nezrezlo. Podoba *varkoče* byla různá, sahal většinou po kolena, někdy až k zemi, mohl mít rukávy (ale často neměl) a pro usnadnění oblékání mohl mít průstřihy buď na bocích či v předním středovém dílu. S proměnou času se mění i podoba *varkoče*, následuje mužské módní trendy a všeobecně se časem zkracuje a stává se upnutějším. Po dobu 13. a část 14. století je *varkoč* tzv. *surkotového* typu,²²² tj. bez rukávů s hlubokými prostřihy v průramku.²²³ V polovině 14. století, kdy je módou vyžadován *varkoč* vypasovaný, musí být doplněn o zapínání, které zajistí těsné přiléhání. Tím je zpravidla šněrování na prsou, zádech či na boku. Často se ale jednalo o jednoduchý přehoz přes hlavu k opásání, který nesl barvy či signatury rytíře. Sloužil totiž primárně jako funkční doplněk, označoval se jím buď šlechtic sám ať už na turnaji či v reálné bitvě, v tom případě byl šit z kvalitních látek s ohledem na detail. Druhotně se do *varkočů* odívali vojáci, kdy měl *varkoč* funkci uniformy. Bylo okamžitě vidět, komu který voják slouží a zda je to přítel či nepřítel. Obzvláště v žáru bitvy bylo toto značení životně důležité. Původním účelem *varkoče* ale mohla být stejná ochrana, jako v případě *fafnochu*, tedy ochrana vojáků na křížové výpravě před žářem slunce. Obdobou *varkoče*, sic pravděpodobně jen slovní obdobou, jsou silně německy znějící lexémy *vafnrock* a *vaffenklejd*.

Etymologicky vysvětlujeme *varkoč* jako přejímka z střednělatinského *varcocum*, jak uvádí Machek.²²⁴ Výrazy *vafnrock* a *vaffenklejd*, německy tedy *Waffenrock* a *Waffenklaid* jsou pak prostou přejímkou z němčiny a opisným pojmenováním podobě jako anglický termín *war coat* – zbraňová suknice či šaty.

---

²²¹ Winter, 1894: str. 246-248.

²²² Pro informace o *surkotu* viz kapitola 5.29 Suknicě.

²²³ Gersdorfová, 2016: str. 150.

²²⁴ Machek, 2010: str. 677.

6. Závěr

Oděv provází člověka od narození až do hrobu, je jedním ze znaků, kterým rozpoznáváme civilizovanou a necivilizovanou společnost. Ve středověku dochází k jeho nejvýraznějším proměnám, kdy se ze skládaného antického oděvu přechází k oděvu sešívanému, který otevírá mnohem širší módní možnosti. Oděv bohatých šlechticů byl vždy nejvíce poplatný své době a pod dohledem kronikářů, literárních umělců, malířů a sochařů je nejvíce dokumentován.

Názvosloví spojené s odíváním české šlechty v době středověku je dodnes velmi roztržité a neuspokojivé, slovníky staré češtiny jsou v definování oděvních lexémů velmi vágní a často se uchylují k domněnkám. Historici pracují pro nedostatek zaručeného slovníkového materiálu s termíny cizojazyčnými (*tunika, bruchy...*).

Základním úkolem pro vypracování této práce byl sběr jazykového materiálu, který probíhal excerpací ze staročeských slovníků veřejně dostupných na internetových stránkách tzv. vokabuláře webového. Sekundárním zdrojem byly pak publikace historiků zabývajících se historií odívání, největším přínosem byly práce Ludmily Kybalové, Zikmunda Wintera a Čeňka Zírta, kdy Kybalová byla přesnější v popisech oděvů, Winter se Zírtem ve staročeském názvosloví. Přínosnými zdroji byly i různé sborníky ze seminářů historie odívání, stejně jako autorčina osobní účast na přednáškách historických nadšenců, setkávání a spolupráce s tzv. reenactory i účast na historických akcích.

Diplomová práce zpracovává 32 staročeských lexémů spojených s odíváním. Vzhledem k omezenému rozsahu diplomové práce se nejedná o komplexní statistickou analýzu staročeské slovní zásoby spojené s odíváním, ale o analýzu vybraného vzorku lexémů. Z uváděných lexémů jsou tři termíny pro oděv spodní, 18 lexémů označuje svrchní oděv, dva pro oděv dvojího typu, který mohl být nošen samostatně či jako oděv spodní. Osm názvů chápeme jako pokrývku hlavy a jeden jako zvláštní součást obuvi.

Z uvedeného vzorku názvosloví odívání chápeme 16 reálií jako genderově neutrální – odívali je muži i ženy, střih byl ale často alternován. Deset reálií pak

chápeme jako ryze mužské a zbylých šest (či sedm, započítáme-li specifikum *ceckových hácí*) je oděvem žen.

Osm z uvedených slov se spojuje s vojenskou výbavou. U tohoto vzorku se pak přirozeně protíná množina vojenských reálií s mužským a svrchním oděvem. Existenci specificky spodního oděvu oblékaného do boje nepředpokládáme.

Z etymologického hlediska vnímáme z uvedených slov devět jako původní s praslovanským základem, 21 názvů je pak přejímkou z cizího jazyka, ale nacházíme i dva přímé kalky – *nábedrně* z latiny a *prusplech* z němčiny. Cizojazyčné vlivy jsou v následujícím zastoupení: latina: 9, němčina (příp. starohornoněmčina) 8, staronordšina 1, 3 výrazy jsou pak z nejistých jazyků východních kultur, jako je mongolština či snad perština, a jeden název vychází z pojmenování státu (dalmatika).

Samotná historie oděvů k přesným definicím názvosloví odívání není dostatečná, autorka do své práce zahrnuje u každého hesla etymologický výklad, který mnohdy dopomohl i k redefinování některých názvů. Etymologická práce osvětluje, odkud a kudy se styl oděvů do českých zemí dostával a v základu prozrazuje i původní inspiraci pro oděv či materiál, ze kterého byl, či měl být, vytvářen.

Zpracování sebraného materiálu a poznatků vedlo k sestavení základního jasně definovaného slovníku postihujícího podobu a názvosloví základního oděvu šlechtice či šlechtičny od doby konstituování českého národa až po dobu husitskou. Vytvoření kompletního vyčerpávajícího slovníku odívání české šlechty se ukázalo jako práce převyšující rozsah magisterské diplomové práce, a tak mnohé termíny zůstávají v archivu autorky k případnému dalšímu akademickému zkoumání.

7. Resumé

Clothing accompanies a person from their birth to the grave, and is one of the indicators used to differentiate a civilised society from an uncivilised one. In the medieval era, the most severe of its transformations took place, when a transition from an antique style into a sown style occurs, which allowed for a wider range of fashion options. The clothing of wealthy nobles was always a reflection of its time, and was documented the most as a result of the watchful eye of chroniclers, literary artists, painters and sculptors.

The nomenclature connected to the clothing worn by Bohemian nobles in the medieval era remains, to this day, fractured and insufficient, vocabularies of old Czech are often vague in their definitions of attire related lexemes and tend toward speculation. For the lack of related vocabulary, historians are forced to work with foreign language terminology (e.g., “tunika”, “bruchy” ...)

The principal goal of this thesis was the collection of language material, through excerption from Old Czech dictionaries, freely accessible on the website “Vokabulář webový”. The publications of historians specialised in the history of clothing were used as secondary sources. Of particular use were the works of Ludmila Kybalová, who was more accurate in her descriptions, and Zikmund Winter with Čeněk Zíbrt, who were more accurate in use of terminology. Other useful sources include clothing history textbooks, the author’s attendance of lectures by history enthusiasts, and meetings and collaboration with reenactors and the attendance of their events.

The history of clothing itself is not sufficient for exact definitions of attire terminology, and as such the author included an etymological description of each entry, which often helped redefine some designations. The etymological work helps explain, how and from where the specific clothing style entered Bohemian lands, while also revealing the inspiration for attire or materials it was or should be created from.

The processing of selected materials and pieces of knowledge led to the assembly of a clearly defined vocabulary covering the form and terminology of the basic attire of a nobleman or a noblewoman from the time of Saint Wenceslas to the Hussite era.

The creation of an exhaustive vocabulary of Bohemian noble clothing proved to be beyond the scope of a master's thesis, and as a result many terms remain in the author's archive for further academic examination.

8. Anotace

Jméno autora: Bc. Pavla Vojtová

Název fakulty: Filozofická fakulta

Název katedry: Katedra bohemistiky

Název diplomové práce: Vývoj názvosloví odívání šlechty v češtině

Název diplomové práce v angličtině: The development of nomenclature for nobles clothing in the Czech language

Jméno vedoucího diplomové práce: doc. Mgr. Miroslav Vepřek, Ph. D.

Počet znaků: 118 358

Počet příloh: 7

Počet titulů použité literatury: 42

Klíčová slova: etymologie, historie, odívání, šlechta, staročeština, praslovanština

Charakteristika práce: Cílem diplomové práce bylo zachytit vývoj českého názvosloví odívání šlechty v průběhu středověku. Metodami diachronní lingvistiky a zejména pak etymologie, spolu s přihlédnutím k historické literatuře vzniká odborný a ucelený text popisující lexémy, reálie jimi popisované i jejich historický vývoj, jak etymologický, tak reálný. Práce druhotně může sloužit jako tematický staročeský slovníček, který nahrazuje často velmi nejisté či protichůdné výklady hesel ve starších staročeských slovnících.

9. Seznam užité literatury

ANDRESOVÁ, Klára, Ivana BLÁHOVÁ, Markéta IVÁNKOVÁ, et al. Sborník Replicon: soubor vybraných přednášek z ročníků 2013-2016. Mníšek pod Brdy: Scientia, 2017. ISBN 978-80-86960-74-6.0-0013-5.

BALHAR, Jan a Jarmila BACHMANNOVÁ. *Český jazykový atlas*. Praha: Academia, 2011. ISBN 80-20

BLÁHOVÁ, Ivana: *Oděv kata v Čechách vrcholného a pozdního středověku*. In:

BĚLIČ, J. – KAMIŠ, A. – KUČERA, K., *Malý staročeský slovník*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1979.

BOČEK, Vít. *Praslovanština a jazykový kontakt*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2014. Studia etymologica Brunensia. ISBN 978-80-7422-272-6.

BRAVERMANOVÁ, Milena. *Nové poznatky o pohřebním rouchu Karla IV. z královské krypty v katedrále sv. Víta*. In: *Oděv a textil v životě člověka doby lucemburské: sborník příspěvků ze specializované konference, uspořádané Národním památkovým ústavem, územním odborným pracovištěm středních Čech v Praze 6. října 2016*. V Praze: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech, 2017. ISBN 978-80-86516-88-2.

Elektronický slovník staré češtiny. Praha, oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2006–, přístupné online: <http://vokabular.ujc.cas.cz>.

Etymologický slovník jazyka staroslověnského. Praha: Academia, 1989-. ISBN 80-200-0222-7.

FROLÍK, Jan a Zdeněk SMETÁNKA. *Archeologie na Pražském hradě*. Praha: Paseka, 1997. ISBN 80-7185-091-8.

GALUŠKA, Luděk, KOUŘIL Pavel a MĚŘÍNSKÝ Zdeněk. *Velká Morava mezi východem a západem = Grossmähren zwischen West und Ost : sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference : Uherské Hradiště, Staré Město, 28.9.-1.10.1999*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR, 2001. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno. ISBN 80-86023-28-1.

GEBAUER, Jan. *Slovník staročeský*, I–II. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění a Česká grafická společnost Unie, 1903 a 1916; Praha: Academia, 1970.

GERSDORFOVÁ, Zlata. *Oděv, zbroj a móda*. In: *Oděv a textil v životě člověka doby lucemburské: sborník příspěvků ze specializované konference, uspořádané Národním památkovým ústavem, územním odborným pracovištěm středních Čech v Praze 6. října 2016*. V Praze: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech, 2017. ISBN 978-80-86516-88-2.

HAVLOVÁ, Eva. *České slovo ocas a jeho sémantický vývoj*. In: *Naše řeč*, č. 75 (1992) str. 31-41. ISSN 0027-8203, přístupné on-line: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=7049>.

HAVRÁNEK, Bohuslav. *Slovník spisovného jazyka českého*. Praha: Academia, 1971-1989. Dostupné on-line: <https://ssjc.ujc.cas.cz>.

HŘIBOVÁ Martina (ed.). *Sborník Semináře historie odívání*. Zlín: 2009. ISBN 978-80-254-4639-3

HUJER, Oldřich. *Čapka. Drobnosti gramatické*. In: *Listy Filologické*, roč. 42, 1915, str. 22-23.

HUJER, Oldřich. *Čepice. K výkladu některých slov*. In: *Listy filologické*, roč. 46, 1919, str. 344-345.

Hurschmann, Rolf. *Dalmatica*. in: *Brill's New Pauly, Antiquity volumes* edited by: Hubert Cancik and , Helmuth Schneider, English Edition by: Christine F. Salazar, Classical Tradition volumes edited by: Manfred Landfester, English Edition by: Francis G. Gentry. Consulted. Dostupné on-line: http://dx.doi.org/10.1163/1574-9347_bnp_e309950.

JAMBOROVÁ, Martina (ed.). *Korunovační řád Karla IV.*, rukopis A]; 1396; rukopis; Rakousko; Vídeň; Österreichische Nationalbibliothek. Dostupné online: <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni/edice/17fddbe2-466b-458a-87c4-9c8291bc3d6b/plny-text/s-apatem/folio/38r>.

JUNGMANN, Josef. *Slovník česko-německý, díl I-V*. Praha, 1835-1839, dostupné on-line: <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/slovniky/digitalni-kopie>.

KYBALOVÁ, Ludmila. *Středověk*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001. Dějiny odívání. ISBN 80-7106-142-5.

LE GOFF, Jacques a Jean-Claude SCHMITT. *Encyklopedie středověku*. Praha: Vyšehrad, 2002. ISBN 80-7021-545-3.

LEHÁR, Jan. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2., dopl. vyd. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008. Česká historie. ISBN 978-80-7106-963-8.

MACHEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*. 5. vyd. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2010. ISBN 978-80-7422-048-7.

MALÝ, Jakub. *Vlastenský slovník historický*. Praha: Rohlíček & Sievers, 1877, dostupné on-line: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowMonograph.do?id=23376>.

NACHTMANNOVÁ, Alena. *Oděv a textilie v účtech hradu Karlštejna (1423-1434)*. In: *Oděv a textil v životě člověka doby lucemburské: sborník příspěvků ze specializované konference, uspořádané Národním památkovým ústavem, územním odborným pracovištěm středních Čech v Praze 6. října 2016*. V Praze: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech, 2017. ISBN 978-80-86516-88-2.

NACHTMANNOVÁ, Alena a Klapetková Olga. *Oděv a textil v životě člověka doby lucemburské: sborník příspěvků ze specializované konference, uspořádané Národním památkovým ústavem, územním odborným pracovištěm středních Čech v Praze 6. října 2016*. V Praze: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech, 2017. ISBN 978-80-86516-88-2.

ODSTRČILOVÁ, Sylvie. „*Rukavice sv. Vojtěcha*“ – vzácný příklad středověkého pletení. In: *Oděv v Čechách ve středověku a raném novověku: sborník příspěvků ze specializované konference uspořádané Národním památkovým ústavem, územním odborným pracovištěm středních Čech v Praze 14. října 2015*. V Praze: Národní památkový ústav, 2016. ISBN 978-80-86516-83-7.

REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. Třetí vydání (druhé přepracované a rozšířené vydání). Praha: Leda, 2015. ISBN 978-80-7335-393-3.

Slovník jazyka staroslověnského. Praha: Academia, 2016. ISBN 978-80-86420-23-3, v on-line verzi na: <http://gorazd.org/gulliver/>.

Staročeský slovník. Praha: Academia, 1977-. ISBN 80-200-0295-2.

STLUKA, Martin (ed.). Čtenie Nikodémovo. Královská kanonie premonstrátů na Strahově (Praha, Česko), sign. DR III 32, 1r–94r., dostupné on-line: <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni/edice/d93632bf-9bc9-4252-8a6b-82f4623687e4/plny-text/s-apatem/folio/1r>.

ŠIMEK, F., *Slovníček staré češtiny*. Praha: Orbis, 1947.

THURSFIELD, Sarah. *The Medieval Tailor's Assistant*. Bedford: Ruth Bean Publishers, 2001. ISBN 0 903 585 32 4.

VEČERKA, Radoslav. *K pramenům slov: uvedení do etymologie*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2006. ISBN 80-7106-858-6.

VILLNOW KOMÁRKOVÁ, Jana. *Slovanská terminologie tkaní z pohledu etymologie: na příkladě českého, chorvatského a srbského jazykového materiálu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011. *Studia etymologica Brunensia*. ISBN 978-80-7422-141-5.

VLČEK, Emanuel. *Čeští králové*. Praha: Vesmír, 2000. Fyzické osobnosti českých panovníků. ISBN 80-85977-17-6.

VOJTOVÁ, Pavla. *Církevněslovanské proložní legenda o sv. Ludmile*. Olomouc, 2018. Bakalářská práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta. Vedoucí práce doc. Mgr. Miroslav Vepřek, Ph.D.

VOLEKOVÁ, Kateřina (ed.). *Latinsko-český slovník Klementinský*. Národní knihovna České republiky (Praha, Česko), sign. XVII F 31. 1455, dostupné on-line: <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni/edice/97913291-b372-4cee-b09c-b0d1e58e467f/plny-text/s-apatem/folio/1r>.

WINTER, Zikmund. *Dějiny kroje v zemích českých od počátku století 15. až po dobu bělohorské bitvy*. Praha: F. Šimáček, 1894.

ZÍBRT, Čeněk. *Dějiny kroje v zemích českých od dob nejstarších až po války husitské*. Praha: F. Šimáček, 1892.

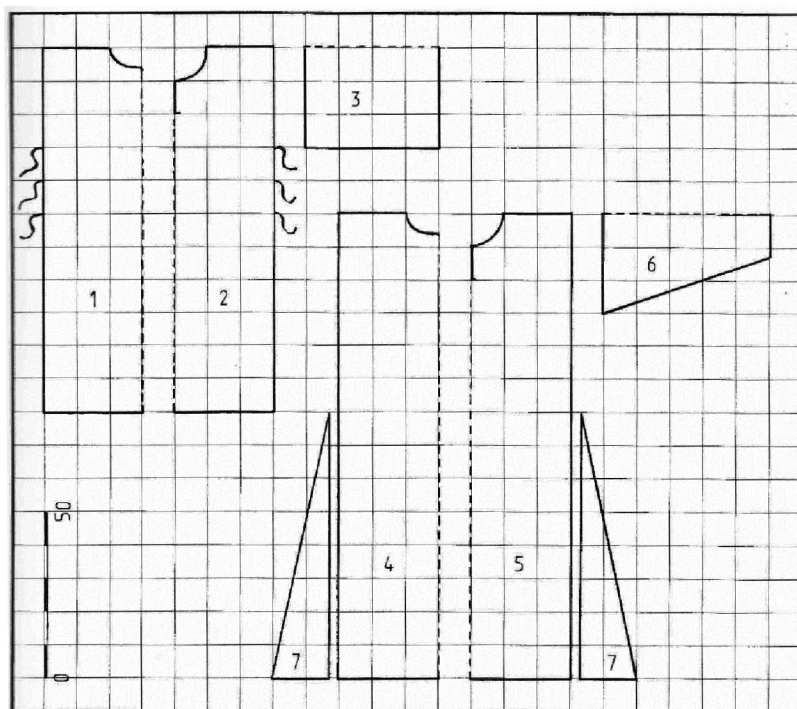
ŽEMLIČKA, Josef. *Přemyslovci: jak žili, vládli a umírali*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2005. ISBN 80-7106-759-8.

10. Přílohy

Příloha č. 1 – Dalmatika

Rekonstrukce dalmatiky Karla IV.²²⁵

Střih dalmatiky: 1. zadní díl, 2. přední díl, 3. rukáv; střih alby: 4. zadní díl, 5. přední díl, 6. rukáv, 7. klíny

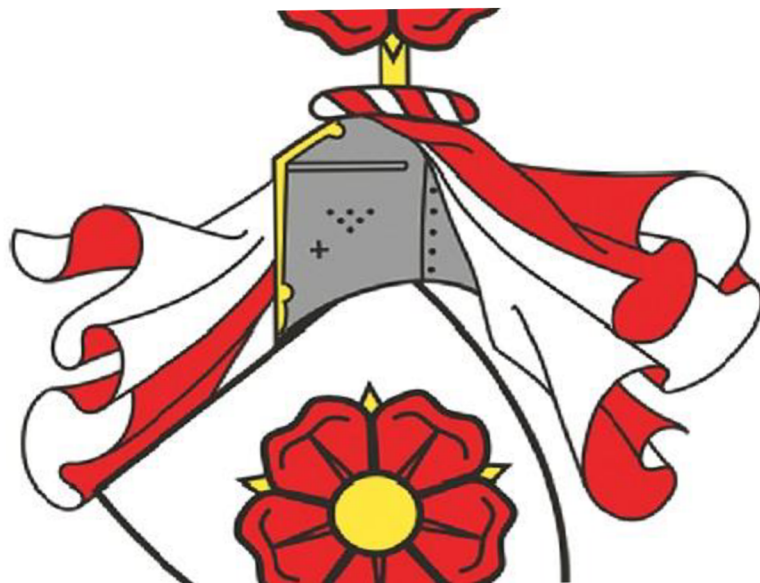
Střih dalmatiky.²²⁶

²²⁵ Nachtmannová, Klapetková, 2016: str. 22.

²²⁶ Kybalová, 2001: str. 29.

Příloha č. 2 – Fafrnoch

Detail fafrnochu na klenotu erbu rodu Rožmberků v porovnání s farnochem jako hudebním nástrojem

Příloha č. 3 – Kabát

Reprodukce prošívaného kabátu Eduarda Woodstocka z dokumentárního seriálu BBC 4 „A Stitch in Time“ pátého dílu první série.²²⁷

Náhrobek Eduarda Woodstocka s vyobrazením téhož kabátu.²²⁸

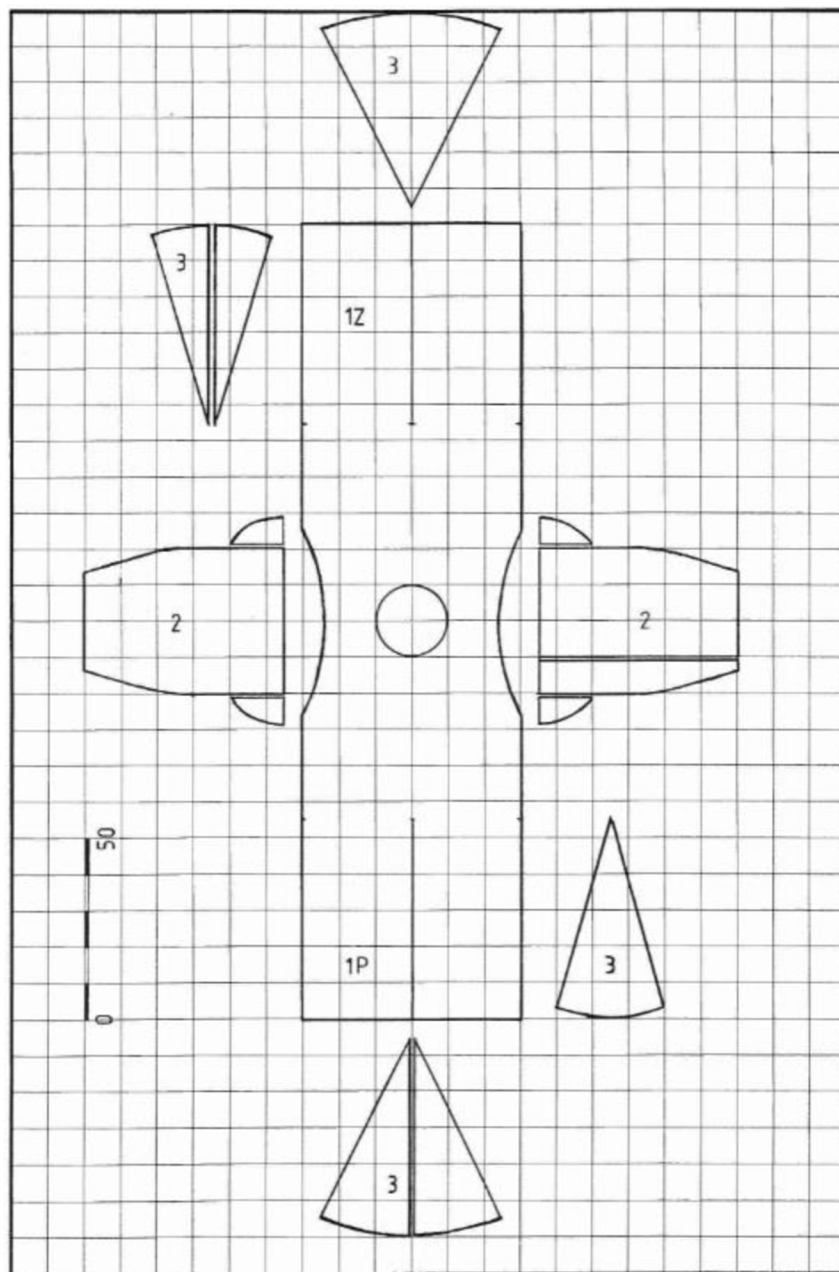
²²⁷ Dříve dostupné na <https://www.bbc.co.uk/programmes/b09q047h> , dohledatelné na youtube.

²²⁸ Fotografie převzata z <https://churchmonumentsociety.org/monument-of-the-month/edward-the-black-prince-d-1376-canterbury-cathedral-kent>

Příloha č. 4 – Košule

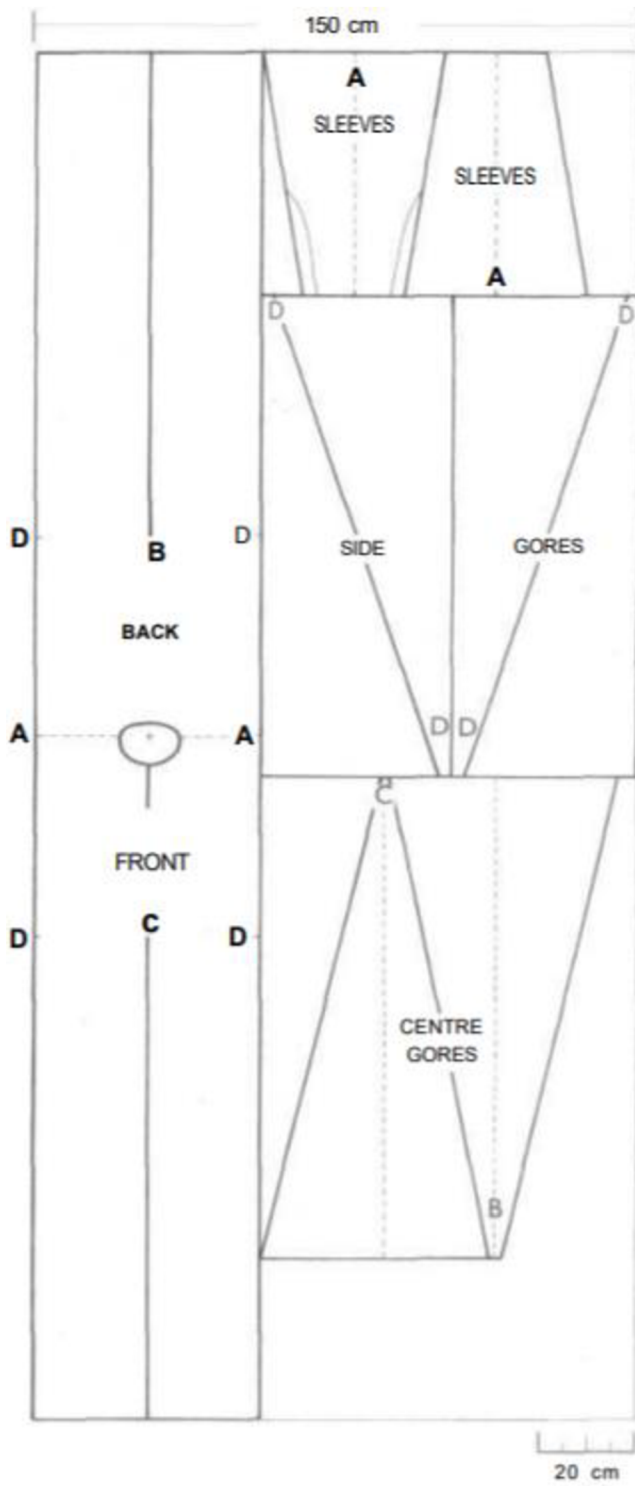
Střih mužské košule²²⁹

Střih tuniky: 1P. přední část, 1Z. zadní část, 2. rukávy, 3. klíny

²²⁹ Kybalová, 2001: str. 44

Střih ženské košule.²³⁰

²³⁰ Thursfield, 2001: str. 80.

Příloha č. 5 – Krzno

Sv. Václav v krznu na pečeti Vladislava I.²³¹

Rovněž sv. Václav v delším krznu a ozdobně lemované košuli s aplikací z kovových destiček.²³²

²³¹ Zíbrt, 1892: str. 66

²³² Vyšehradský kodex 4v, dpstupné on-line na <http://www.manuscriptorium.com>.

Příloha č. 6 – Patnochy²³³

---

²³³ Foto: soukromý archiv autorky.

Příloha č. 7 – Oděv Václava IV.

Rekonstrukce oděvu Václava IV – krátký módní nevycpávaný kabát s hermelínovými pachy a množství ozdobných knoflíků. Kombinovaný s dlouhými přiléhavými nohavicemi punčochového typu.²³⁴

---

²³⁴ Foto: soukromý archiv autorky.